

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΓΚΟΤΟΒΟΣ

ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ: ΤΑΥΤΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗΝ ΚΑΤΟΧΙΚΗ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΗΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑΣ

Εισαγωγικά

Η εθνοτική σύγκρουση στη Θεσπρωτία κατά την περίοδο 1940-1944 έχει δεχθεί μέχρι σήμερα πολλές αναγνώσεις από διάφορες πλευρές¹. Τον τελευταίο, μάλιστα, καιρό² υπάρχει κάποια κινητικότητα στο θέμα αυτό σε επίπεδο παραγωγής κειμένων είτε στα πλαίσια της επιστημονικής έρευνας για το θέμα³, είτε στη λογοτεχνία⁴ και σε αξιοπρόσεκτα κείμενα τοπικής ιστορίας⁵. Για το ίδιο θέμα κυκλοφορούν και αμφίβολης ποιότητας κείμενα στο διαδίκτυο, ορισμένα από τα οποία εντάσσονται σαφώς σε προπαγανδιστικές δραστηριότητες προσώπων, ομιλών ή και κρατικών υπηρεσιών για την διάδοση και «εμπέδωση» συγκεκριμένων εκδοχών για το ρόλο της μουσουλμανικής μειονότητας των Τσάμηδων στη Θεσπρωτία επί κατοχής⁶. Παλιές νοηματοδοτήσεις επαναλαμβάνά-

---

1. Η παραγωγή κειμένων γύρω από το ζήτημα αυτό είχε αρχίσει ήδη από την περίοδο της κατοχής και συνεχίστηκε στην μετακατοχική εποχή. Βλ. ενδεικτικά Αρχιμανδρίτης γ.γ. Παπαμανώλης 1945, Λάμπρου 1949, Κραψίτης 1992, Μουσελίμης 1976, Ζιάγκος 1978, Σάφρας 2001, Παπαδεοδώρου 2002, Παυλίδης 2009.

2. Το παρόν κείμενο αποτελεί επεξεργασμένη μορφή διάλεξης που δόθηκε στην αίθουσα της Εταιρείας Ηπειρωτικών μελετών (Ιωάννινα) στις 31.3.2008.

3. Μιχαλόπουλος 1993, Τσαμάτος 1997, Μαντά 2004, Μαργαρίτης 2006, Γκότοβος 2007.

4. Γκουρογιάννης 1996.

5. Σούλης 2008, Παρόλας 2011, Χρήστου 2011.

6. Βλ. ενδεικτικά <http://www.topix.com/forum/world/macedonia/T55VBLB1R9K1A061G>, http://en.wikipedia.org/wiki/Liberation_Army_of_Chameria, http://www.politicsandreligionjournal.com/images/pdf_files/engleski/volume1_no2/Gregory_R_

νονται με το ίδιο ή προσαρμοσμένο στην πολιτική ορθοφροσύνη της εποχής περιτύλιγμα, και νέες επιχειρούνται. Ανάλογα με την θεωρητικά προσδιορισμένη οπτική γωνία του αφηγητή, με τις πηγές και τις γνώσεις που διαθέτει για το θέμα, αλλά και ενίοτε ανάλογα με την πολιτικο-ιδεολογική του ένταξη, δίνεται έμφαση σε εκείνη την πλευρά της πολυπαραγοντικής αυτής σύγκρουσης η οποία εμφανίζει συμβατότητα με το βασικό δόγμα, δηλαδή τις κεντρικές παραδοχές, του αφηγητή. Όπως συμβαίνει συχνά στις διαφωτιστικού τύπου πολιτικές αφηγήσεις, οι οποίες είναι εξ ορισμού εργαλειακές, η αφήγηση είναι τμήμα ενός πολιτικού σχεδιασμού, μέρος μιας προσπάθειας να επικρατήσει στην κοινή γνώμη μια συγκεκριμένη εκδοχή για το παρελθόν, είτε υπάρχουν στοιχεία και τεκμήρια που στηρίζουν την εκδοχή αυτή, είτε όχι. Οι αφηγήσεις που προέκυψαν αμέσως μετά τα γεγονότα είναι ασφαλώς επηρεασμένες από τις εμπειρίες τις σηματοδεδεμένες από την ακραία δολοφονική βία των δυνάμεων της κατοχής και των συνεργαζόμενων με αυτές Μουσουλμάνων Τσάμηδων, όπως έχει καθιερωθεί πλέον ο όρος στη βιβλιογραφία⁷.

Όσοι έζησαν από κοντά και από τα κάτω τα επεισόδια αυτά, χωρίς να γνωρίζουν τότε τα πολιτικο-στρατιωτικά παίγνια που διαδραματίζονταν πάνω από τα κεφάλια των ανθρώπων της περιοχής, προσφέρουν μεν πολύτιμες βιοματικού τύπου αφηγήσεις, αλλά - καθώς δεν συμπεριλαμβάνουν στην αφήγηση τη δομή της στρατιωτικής βίας και της πολιτικής σκέψης των ελίτ της ισχύος - αποδίδουν συχνά τη βία στα εθνοπολιτισμικά χαρακτηριστικά των φορέων

Copley.pdf, <http://chamerlangenocide.blogspot.gr/>, <http://www.chamerlaorganization.org/>, <http://www.chamerlaassociation.org/Index.html>, http://members.tripod.com/camerlanvolunteer/english_camerla_reality.html, <http://www.answers.com/topic/chamerla-issue>.

7. Βλ. Μιχαλόπουλος 1993, Μαντά 2004, Μαργαρίτης 2005. Για την ονομασία της μειονότητας και την προέλευση τόσο της ονομασίας, όσο και της μειονότητας, οι απόψεις συνεχίζουν να διίστανται. Σύμφωνα με την επικρατέστερη άποψη (Παπαδόπουλος 1992, Παρόλας 2011), αρχικά η λέξη Τσάμηδες έχει γεωγραφικό περιεχόμενο και περιλαμβάνει τους κατοίκους μιας συγκεκριμένης διοικητικής περιοχής ανεξαρτήτως ύψους και καταγωγής. Αργότερα η λέξη συνδέθηκε με τους διγλωσσούς (αλβανόφωνους/ελληνόφωνους) ή αλβανόφωνους της ίδιας περιοχής, ανεξαρτήτως ύψους. Το εθνοτικό περιεχόμενο του όρου Τσάμης (=αλβανικής εθνότητας μουσουλμάνος κάτοικος της Θεσπρωτίας) είναι μεταγενέστερη εξέλιξη. Σε ό,τι αφορά τη λαϊκή γλώσσα, για τον προσδιορισμό της ύψους ταυτότητας στην περιοχή της Θεσπρωτίας (όπως και αλλού), επικρατούσε, τουλάχιστον μέχρι την κατοχή, ο όρος Τούρκοι για την αναφορά σε Μουσουλμάνους, ανεξαρτήτως καταγωγής, γλώσσας και εθνότητας. Ο ίδιος προσδιορισμός είναι σε χρήση ακόμη και σήμερα από άτομα της τρίτης ηλικίας που ζουν στην περιοχή.

της. Πολιτισμικά χαρακτηριστικά που ευνοούν μορφές βίας υπήρχαν και έπαιξαν κάποιο ρόλο στην εκδήλωσή της, αλλά δεν είναι αυτά που δημιουργήσαν το πλαίσιο. Η ετερότητα, ενώ υπήρχε, και μάλιστα έντονη και κοινωνικά ορατή, δεν γέννησε η ίδια τη σύγκρουση. Όμως την ενίσχυσε, όταν εκείνη ξεκίνησε. Βοήθησε, επίσης, στο ξεκίνημά της, επιτρέποντας τη διάδοση και την υιοθέτηση μιας ιδεολογίας του καταπιεζόμενου αλλά και αλυτρωτικών φαντασιώσεων και προσδοκιών σε μεγάλα τμήματα του μειονοτικού πληθυσμού. Τα στερεότυπα, η προκατάληψη, η μισαλλοδοξία και η αίσθηση αδικίας ευδοκιμούν εξάλλου καλύτερα σε μια κοινωνία των παράλληλων κοινοτήτων, παρά σε μια ενιαία, ρεπουμπλικανικού τύπου, συγκλίνουσα κοινωνία. Ο πολιτισμικός παράγοντας έπαιξε όντως σημαντικό ρόλο πριν τη σύγκρουση, λειτουργώντας ως κυματοθραύστης στην προσπάθεια του ελληνικού κράτους - τότε συντονισμένη και τότε ασυνάρτητη, τότε συνετή και τότε προκλητική - να εντάξει μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος τον μουσουλμανικό πληθυσμό της Θεσπρωτίας στον εθνικό κορμό⁸.

Οι παράμετροι της σύγκρουσης και τα είδη της βίας στη Θεσπρωτία της κατοχής

Η σύγκρουση στη Θεσπρωτία κατά την περίοδο 1941-1944 και η φυσική βία που αυτή περιλαμβάνει έχει κοινωνικές, πολιτισμικές, θρησκευτικές, οικονομικές, γλωσσικές και εθνοτικές παραμέτρους. Οι πιο σημαντικές διαστάσεις της, εκείνες που δημιούργησαν τη δομή της βίαιης δράσης που σημάδεψε τη Θεσπρωτία κατά τη διάρκεια της κατοχής, το πλέγμα της ισχύος μέσα στο οποίο ήρθαν μετά όλες οι άλλες παράμετροι να συμβάλουν, ήταν η πολιτική και η στρατιωτική διάσταση. Και οι δύο έχουν σχέση με την ισχύ, δηλαδή με τη βούληση ηγετικών ομάδων για την επίτευξη ενός συγκεκριμένου στόχου, την εξασφάλιση μέσων για την προώθηση της εν λόγω βούλησης και τη διαχείριση των μέσων για την επιβολή της. Είναι αυτές που έδωσαν - προσωρινά, όπως με τραγικό τρόπο αποδείχθηκε - σάρκα και οστά στις αλυτρωτικές επιδιώξεις μιας μοιραίας για τη μουσουλμανική μειονότητα της Θεσπρωτίας ηγεσίας, η οποία μπόρεσε να χρησιμοποιήσει την εθνοτική, γλωσσική, θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα ως άνεμο στα πολιτικά της πανιά και να αιματοκυλήσει την περιοχή αυτή με την εγγύηση των ιταλικών στην αρχή, και αργότερα - με την ίδια ευκολία - των γερμανικών όπλων.

8. Βλ. Μαντά 2004: 82.

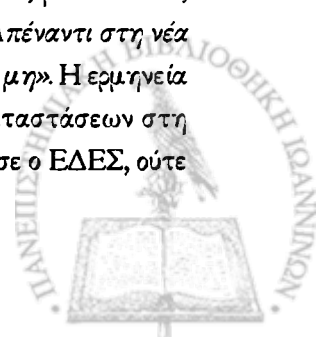
Η συστηματική βία που εκδηλώνεται από την άνοιξη του 1941 μέχρι το καλοκαίρι του 1944 από οργανωμένους σε ομάδες ατάκτων στην αρχή, χωρίς ή με νομιμοποίηση της ηγεσίας τους, και αργότερα συγκροτημένους σε στρατιωτικά και αστυνομικά σώματα ένοπλους Μουσουλμάνους (Τσάμηδες) εναντίον της χριστιανικής πλειονότητας των Θεσπρωτών, και ενίοτε εναντίον οργάνων της ελληνικής κατοχικής διοίκησης, δεν είναι - όπως παρουσιάζεται σε ορισμένες μάλλον πρόχειρες και επιφανειακές αναγνώσεις⁹ - αντανακλαστική βία μιας καταπιεζόμενης μειονότητας που βρήκε στην κατοχή την ευκαιρία να αποκαταστήσει τις εις βάρος της αδικίες και επί πλέον να εκδικηθεί.

Κατ' αρχήν η βία από φιλοναζιστικές μειονότητες δεν αποτελεί μεμονωμένο φαινόμενο στην κατεχόμενη Ευρώπη της εποχής. Παρόμοιες καταστάσεις επιθετικού μειονοτικού εθνικισμού που συμμαχισε με τις κατοχικές δυνάμεις έχουμε την ίδια περίοδο στο Κόσοβο, τη Βοσνία, την Κροατία, τη Σερβία, την Τσεχοσλοβακία, την Πολωνία, τη Ρουμανία, την Ουκρανία, τη Ρωσία, τη Βαλτική και αλλού¹⁰. Ούτε πρόκειται απλώς για μια βία αρπαγής, ιδιοποίησης μέσω του τρόμου και των δολοφονικών πράξεων, περιουσιών του εθνικά «άλλου» ή του εθνικού κράτους, εκ μέρους μειονοτικών υποκειμένων που η συγκυρία τους επέτρεψε την κατοχή και τη χρήση μέσων για την άσκηση φυσικής βίας πάνω σε τρίτους. Η αρπαγή περιουσιών και πόρων είναι ενσωματωμένη, αναμφίβολα, στην εξίσωση της βίας, αλλά δεν είναι η βασική της γεννήτρια, το κεντρικό κίνητρο για την εκδήλωσή της. Ας μη μιλήσουμε καθόλου για τον υποτιθέμενο φόβο των ανταρτών ως αιτία της συμμαχίας των Μουσουλμάνων Τσάμηδων με τις δυνάμεις κατοχής, όπως έχουν επιχειρήσει ορισμένοι να επιχειρηματολογήσουν, περισσότερο λόγω ιδεολογικής αντιπάθειας προς το αντάρτικο του Ζέρβα, και λιγότερο επειδή υπάρχουν στοιχεία που τεκμηριώνουν την υπόθεση αυτή¹¹. Είναι άλλωστε πολλαπλώς τεκμηριωμένο το γεγονός ότι οι πρώτες ανταρτικές ομάδες στην περιοχή της Θεσπρωτίας δημιουργήθηκαν

9. Μαργαρίτης 2005:163.

10. Βλ. Lumans 1993, Gebel 2000, Wedekind 2003, Luther 2004, Spannenberger 2005, Böhm 2009.

11. Μαργαρίτης 2006: 162 κ.ε.: «Εξυπακούεται ότι οι προθέσεις του ΕΔΕΣ στερούνταν οποιασδήποτε διάθεσης εξισορρόπησης και κατευνασμού καταστάσεων, καθώς μάλιστα τις τροφοδοτούσε ακριβώς η ένταση, τα πάθη, ο φόβος και η διάθεση για εκδίκηση. Απέναντι στη νέα απειλή δεν υπήρχαν πολλά περιθώρια ελιγμών για τους Τσάμηδες, μετριοπαθείς ή μη». Η ερμηνεία αυτή συνιστά απόλυτη αντιστροφή των πραγματικών γεγονότων και των καταστάσεων στη Θεσπρωτία. Ο κατευνασμός και η εξισορρόπηση, τα οποία υποτίθεται ότι εμπόδισε ο ΕΔΕΣ, ούτε

ως αντίβαρο στον τρόπο που ασκούσαν στον χριστιανικό πληθυσμό ήδη οργανωμένες συμμορίες μουσουλμάνων Τσάμηδων, ιδιαίτερα στις περιοχές του Βραχωνά, της Μαζαρακιάς, του Μαργαριτίου και του Καρβουναρίου.

Η βία στη Θεσπρωτία κατά τη διάρκεια της κατοχής με φορείς μουσουλμάνους Τσάμηδες και αποδέκτες χριστιανούς Έλληνες ή το ίδιο το ελληνικό κράτος και το προσωπικό του, είναι πρωτοβουλιακή και όχι αντανακλαστική βία. Αποτελεί προϊόν μιας μακράς διαδικασίας η οποία ευνόησε την καλλιέργεια αντιστασιακού πνεύματος και αντιστασιακών πρακτικών όχι απέναντι στο φασισμό και το ναζισμό, αλλά απέναντι στους ελληνικούς πολιτισμικούς και πολιτικούς κώδικες, με τη βοήθεια εξωτερικών παραγόντων και εσωτερικών δικτύων, φορέων του αλβανικού αλυτρωτισμού. Πρόκειται για μια βίαιη, συγκρουσιακή πρωτοβουλία ακύρωσης της πολιτικής και πολιτισμικής υπαγωγής μιας *de facto* μουσουλμανικής μειονότητας στο ελληνικό κράτος, έτσι όπως αυτό συγκροτείται μετά τη λήξη των βαλκανικών πολέμων. Είναι βία απόσχισης, πολιτικής και πολιτισμικής, από το ελληνικό κράτος και το πολιτισμικό του καθεστώς. Γι' αυτό και λειτούργησε κατά κάποιον τρόπο σαν πολιτική θρησκεία, καθαγιασμένη εκ μέρους του τοπικού θρησκευτικού παράγοντα, ενός ακραία συντηρητικού Ισλάμ, και στηριζόμενη από τη στρατιωτική μηχανή των κατοχικών δυνάμεων αλλά και από το φιλοναζιστικό αλβανικό κατοχικό καθεστώς της εποχής¹².

Αυτό είναι το γενικό πλαίσιο μέσα στο οποίο στην παρούσα μελέτη θα παρουσιαστούν ορισμένες πτυχές αυτής της σύγκρουσης, προκειμένου να ριχτεί περισσότερο φως πάνω στο τετράπλευρο: κατοχικές δυνάμεις - μειονοτικός

ήταν, ούτε και θα μπορούσαν να είναι στην ημερήσια διάταξη του Νουρί και του Μαζάρ Ντίνο και των οπαδών τους, όχι επειδή αυτοί ήταν «εκ φύσεως» επιθετικοί, αλλά επειδή η χρήση ακραίας βίας αποτελούσε προϋπόθεση εκ των ων ουκ άνευ για την εθνοκάθαρση της Θεσπρωτίας από τον χριστιανικό πληθυσμό και την προσάρτησή της αργότερα στη Μεγάλη Αλβανία.

12. Οι επαφές του πολιτικού ηγέτη των Τσάμηδων Νουρί Ντίνο με το καθεστώς των Τιράνων εκείνη την εποχή ήταν συστηματικές. Διατηρήθηκαν και πολύ αργότερα, όπως φαίνεται από κοινή επιστολή συμπαράστασης που στέλνουν στις 13.2.1962 ο Tahir Zaimi, ο Husein Pristina και ο Resit Rapa στο μέλος των SS Günther Hausding, δηλαδή στον άνθρωπο με τον οποίο συνεργάζονταν επί κατοχής, όταν ο τελευταίος ύστερα από σχετική καταγγελία ανακρίνεται από τη δυτικογερμανική δικαιοσύνη για εγκλήματα πολέμου στην Αλβανία και τη Γιουγκοσλαβία. Την επιστολή συμπαράστασης προς τον Hausding συνοπογράφει και ο Τούρκος υπήκοος, κάτοικος Μαγνησίας, Cumhuriyet Bulvari 46, Dr. Nuri Dino. Βλ. Bundesarchiv Ludwigsburg V 503 - AR 300/60.

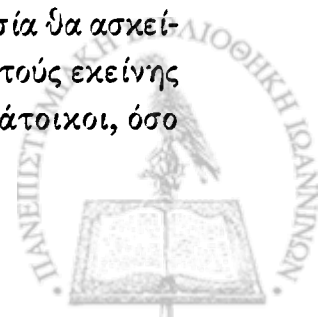

εθνικισμός - ελληνική κατοχική διοίκηση - αντιστασιακό κίνημα, το οποίο προσδιορίζει σε γενικές γραμμές τη δομή του καθεστώτος βίας στη Θεσπρωτία κατά την περίοδο της κατοχής.

Ήδη με την πρώτη, σύντομη, κατοχή της Θεσπρωτίας από τα ιταλικά στρατεύματα το Νοέμβριο του 1940, κυρίως όμως από την άνοιξη του 1941 και μετά, η Θεσπρωτία σημαδεύεται από ένα τριπλό σύστημα ισχύος: την ισχύ της κατοχικής δύναμης, την ισχύ του ελληνικού κατοχικού κράτους και την ημι-αυτονομημένη στην αρχή, και de facto αυτονομημένη αργότερα, ισχύ των πολιτικών και στρατιωτικών οργανώσεων της μουσουλμανικής μειονότητας (Τσάμηδων) ως συλλογικού υποκειμένου. Η de facto εξουσία των Τσάμηδων περιλαμβάνει πολιτική, στρατιωτική και αστυνομική παρουσία και εκδηλώνεται κάτω από το πέπλο της κατοχικής εξουσίας. Στρέφεται ευθέως κατά του ελληνικού κατοχικού κράτους σε πολλές από τις εκδηλώσεις του, μη αναγνωρίζοντας την ύπαρξή του και βλέποντας τα όργανά του, καθώς οι φορείς αυτής της βίας επιδιώκουν την de jure αντικατάσταση οποιασδήποτε ελληνικής δομής, κρατικής ή επαναστατικής, από μια «αλβανική» διοίκηση. Κυρίως όμως στρέφεται ευθέως εναντίον του χριστιανικού στοιχείου, η παρουσία και η συμπεριφορά του οποίου αποτελεί εμπόδιο στην υλοποίηση του αλυτρωτικού προγράμματος, δηλαδή στην προσάρτηση της Θεσπρωτίας στη Μεγάλη Αλβανία. Η πολιτική διοίκηση είναι τύποις ελληνική, υπαγόμενη στην κατοχική κυβέρνηση. Ο τρόμος που αρχίζει να εκδηλώνεται και να διαδίδεται στην περιοχή της Θεσπρωτίας διαλύει τις διοικητικές δομές και ανατρέπει την καθημερινότητα του χριστιανικού πληθυσμού ήδη από τους πρώτους μήνες της κατοχής, ενώ μέχρι την άνοιξη του 1944 θα οδηγήσει σε μια δραματική μείωση του χριστιανικού πληθυσμού, σε μια πρώιμη εθνοκάθαρση στη Θεσπρωτία.

Στόχος της βίας: η «ασφάλεια» των θεσπρωτικών ακτών μέσω της αποψίλωσης της περιοχής από τον χριστιανικό πληθυσμό

Ο τρόμος ξεκινά από τις πρώτες μέρες της ιταλικής εισβολής με τη σύλληψη και την εκτέλεση του Χρήστου Πιτούλη και του Χρήστου Τσώνη στην Ηγουμενίτσα στις 6.11.1940. Κλιμακώνεται στη συνέχεια με εκατοντάδες εγκληματικές και δολοφονικές πράξεις εναντίον του πλειονοτικού πληθυσμού. Οι χριστιανοί βρίσκονται όχι ως μεμονωμένα άτομα, αλλά ως κοινότητα ετερότητας στο στόχαστρο, ως πλειονοτική κοινότητα η οποία μέσα στο χρόνο πρέπει να μετατραπεί σε μειονοτική και να εκλείψει, ενώ η διοίκηση στην ουσία θα ασκείται από το Εθνικό Αλβανικό Συμβούλιο, γνωστό στους Θεσπρωτούς εκείνης της εποχής ως «Ξίλια». Οι χριστιανοί της περιοχής - τόσο οι κάτοικοι, όσο

και οι κρατικοί υπάλληλοι - αρχίζουν να αποσύρονται. Το πρώτο κύμα ανατροπής των σχέσεων ετερότητας στη Θεσπρωτία, αρχίζει να δημιουργείται. Μέσα σε δύο χρόνια από την ιταλική κατοχή – από την άνοιξη του 41 ως τον Οκτώβριο του 43 – η φυγή του πλειονοτικού στοιχείου έχει ήδη προσλάβει διαστάσεις μαζικής εξόδου, ειδικά σε ορισμένα χωριά και κωμοπόλεις. Οι χριστιανοί είτε μεταναστεύουν βορειότερα προς το Σούλι, την περιοχή της Ντουσκάρας και τα Γιάννενα, είτε συγκεντρώνονται σε ισχυρούς χριστιανικούς θύλακες. Ορισμένοι δημιουργούν μικρές ανταρτικές ομάδες, άλλοι εντάσσονται στις δύο γνωστές αντιστασιακές οργανώσεις, το ΕΑΜ και τον ΕΔΕΣ.

Στα μέσα Ιουλίου του 1943 εισβάλλει στην Ήπειρο μέσω της Αλβανίας η 1^η Γερμανική Μεραρχία Ορεινών Καταδρομών, η διαβόητη Edelweiß¹³, προερχόμενη από τον Καύκασο, όπου είχε σταλεί για τη διεξαγωγή επιχειρήσεων¹⁴. Στην Ήπειρο ήρθε από το Μαυροβούνιο, όπου είχε κάνει ενδιάμεσο σταθμό για την εκκαθάριση της περιοχής από τους αντάρτες του Τίτο¹⁵. Η διαδρομή γίνεται μέσω Σκοπίων, Φλώρινας και τμήματος της Αλβανίας, ενώ τα πρώτα στρατιωτικά τμήματα μπαίνουν στο ελληνικό έδαφος νότια της Κόνιτσας. Βασική αποστολή της Μεραρχίας ήταν η αποτροπή μιας πιθανής συμμαχικής απόβασης στις ηπειρωτικές ακτές. Το στρατιωτικό αυτό σώμα είναι από τα πλέον εμπειροπόλεμα και τα πιο σκληρά σε ό,τι αφορά τον τύπο των εχθροπραξιών στις οποίες επιδίδονται, αλλά και από τα πιο ανθεκτικά στις κακουχίες και την καταπόνηση. Με τη σημερινή ορολογία, ήταν οι ειδικές δυνάμεις της εποχής, καταδρομικά σώματα για επιχειρήσεις σε ορεινές περιοχές. Για τα μέλη αυτού του στρατιωτικού τμήματος η Ήπειρος είχε την ατυχία να αποτελέσει το φυσικό σκηνικό εκδήλωσης φρικτών ωμοτήτων εναντίον του άμαχου πληθυσμού κατά τη διάρκεια της κατοχής, να θρηνήσει πολλά μικρά ολοκαυτώματα και να γίνει μια από τις πιο μαρτυρικές περιοχές των Βαλκανίων. Τα σημάδια από τη δολοφονική δράση των γερμανικών δυνάμεων είναι ακόμη ζωντανά τόσο μέσω των απουσιών των θυμάτων που θανατώθηκαν σε νεαρή ηλικία, όσο και από τις συνεχιζόμενες μετατραυματικές εμπειρίες στη δεύτερη και τρίτη γενιά.

---

13. Meyer 2008

14. Γκότοβος 2007.

15. Στο Μαυροβούνιο είχε φτάσει αποχωρώντας από το ανατολικό μέτωπο, όπου είχε λάβει μέρος στις σκληρές μάχες στην περιοχή του Καυκάσου. Βλ. Kaltenecker 1981, 1997.

Οι πρωταγωνιστές του αλβανικού αλυτρωτισμού στη Θεσπρωτία

Ο πολιτικός και στρατιωτικός νους της μειονοτικής ηγεσίας, ο Dr. Nuri Dino (Νουρί Ντίνο), που κινείται αυτή την περίοδο ανάμεσα στην Παραμυδιά, τα Τίρανα και τα Ιωάννινα συνεργαζόμενος οργανικά με τις ιταλικές κατοχικές αρχές, επιχειρεί να αποκτήσει πρόσβαση στα νέα ισχυρά «αφεντικά», αποδεσμευόμενος από τα προηγούμενα, το τέλος των οποίων είχε την ευφύια να διαισθανθεί έγκαιρα. Αρχίζει αμέσως τις επαφές με το Ιε, το Γραφείο Πληροφοριών της Μεραρχίας, και μαζί με ορισμένους άλλους ομοεθνείς, μεταξύ των οποίων και ο Dr. Ali Kuci, υπηρετούν σε επίπεδο παροχής πληροφοριών τη γερμανική κατοχική αρχή. Ο ίδιος γίνεται ένας από τους καλύτερους πληροφοριοδότες τους οποίους κληρονόμησε η γερμανική Μεραρχία από την ιταλική στρατιωτική διοίκηση¹⁶.

Ήδη στις 6.8.1943, μετά την επιχείρηση Salminger και τη σφαγή στη Μουσιωτίτσα, το Κουκλέσι, την Παναγιά και τα Πέντε Πηγάδια, τις ωμότητες στο Κεφαλόβρυσσο, στη Μολυβδοσκέπαστη και στους Μπαουσιούς, στο Ανώγι και σε πολλά άλλα χωριά της Ηπείρου, υπάρχει η πρώτη άτυπη αξιολόγηση των υπηρεσιών κατασκοπείας που παρέχει ο Nuri Dino στη Μεραρχία, και συγκεκριμένα στον Dr. Rothfuchs, τον επικεφαλής του τμήματος πληροφοριών. Ο Rothfuchs είναι τόσο ενθουσιασμένος με την ποιότητα των πληροφοριών που του παρέχει ο πληροφοριοδότης του, ώστε σημειώνει ιδιοχείρως στην αναφορά που υποβάλλει στην εν λόγω υπηρεσία ο Nuri Dino, το σχόλιο «καλός πληροφοριοδότης» με θαυμαστικό, όπως φαίνεται στο απόρρητο έγγραφο των τότε γερμανικών στρατιωτικών υπηρεσιών στα Ιωάννινα.

Τι να λέει, άραγε, ο Nuri Dino στον υπολοχαγό Karl-Heinz Rothfuchs στις 6.8.1943; Ας δούμε ορισμένες μόνο παραγράφους της αναφοράς αυτής:¹⁷

«1. Μετάβαση στην περιοχή Παραμυδιά-Μάζαρακιά-Ηγουμενίτσα για την οργάνωση του δικτύου πληροφοριών και την αναζήτηση 20 οδοδεικτών.

3. Στο ξενοδοχείο Αθηνά σταμάτησε πιθανότατα Άγγλος αξιωματικός (αναφορά από τον Carlo di Marci). Ο Marci συνεχίζει την παρακολούθηση. Πιθανώς να υπάρχει εκεί κέντρο επικοινωνιών. Από το ίδιο ξενοδοχείο έχουν ήδη καταγραφεί φωτεινά σήματα.

16. Βλ. Γχότοβος 2007:14 κ.ε.

17. BA-MA Freiburg, RH 28-1-189

6. Στα Ιωάννινα γίνεται τη νύχτα διαρκώς παράνομη κυκλοφορία πεζών. Τα πρόσωπα που κυκλοφορούν όμως προειδοποιούνται από το θορυβώδη βηματισμό των φρουρών και των περιπόλων. Πρόταση: εγκατάσταση μη-μετακινούμενων φρουρών. ⁶

7. Πρέπει να υπάρχει σημείο ελέγχου (μπλόκο) για την έρευνα όλων των οχημάτων που έρχονται από την Αθήνα, γιατί σ' αυτά υπάρχουν πάντοτε οδηγίες της κεντρικής οργάνωσης από την Αθήνα. Οι αρχηγοί στην Αθήνα είναι:

Θωμάς Πιτούλης

Δήμος Πιτούλης

Δημοσθένης Ρίγγας

Σταύρος Κοτσιώνης

8. Από την Παραμυδιά μέχρι τα Γιάννενα διαρκώς δρομολόγια με ζώα φορτωμένα με λάδι. Μηνύματα μεταφέρονται κρυμμένα σε κάψουλες τοποθετημένες σε λάδι ή είναι ραμμένα στα ρούχα των μεταφορέων.

11. Έχει κατατεθεί βιογραφικό σημείωμα του μητροπολίτη Ιωαννίνων στα Γαλλικά. Θα υπάρξει και πρόσθετη αναφορά.»

Το αντάρτικο κίνημα, όμως, δεν αντιμετωπίζεται μόνον με τις πληροφορίες και τα όπλα. Η Βέρμαχτ οργανώνει και τη διαφώτιση του πληθυσμού. Ειδικοί ομιλητές ταξιδεύουν σε διάφορες πόλεις, όπως στα Γιάννενα, και μιλούν στα ακροατήρια που συγκεντρώνονται υποχρεωτικά για να ακούσουν κυρίως αντικομμουνιστικά και αντισυμμαχικά κηρύγματα. Από τη σκοπιά του Γενικού Αρχηγείου των Γερμανικών Ενόπλων Δυνάμεων υπήρχε ήδη από το 1941 η οδηγία, κάθε μορφή αντίστασης να αποδίδεται σε κομμουνιστικό δάκτυλο, ανεξάρτητα από το αν αυτή προέρχεται από κομμουνιστικές δυνάμεις ή όχι¹⁸. Όχι μόνο στην Ανατολή, αλλά και στον βαλκανικό Νότο η Βέρμαχτ επιχειρεί να χτίσει το προφίλ της ως αντικομμουνιστική δύναμη, ως δύναμη αποτροπής του κομμουνιστικού κινδύνου.

Η διαδικασία ένταξης του Nuri Dino στο καινούριο πλαίσιο, η μετακίνηση από τον φασιστικό στον ναζιστικό κατοχικό πόλο εξουσίας, μπορεί να θεωρηθεί πετυχημένη, αν κρίνει κανείς από τα θετικά σχόλια που περιέχονται στη συστατική επιστολή που χορηγεί στον ίδιο το Γραφείο Πληροφοριών της Edelweiß για το αντίστοιχο Γραφείο του 22^{ου} Ορεινού Σώματος Στρατού που εκείνη την περίοδο είναι υπό διαμόρφωση. Στην επιστολή αυτή ο Rothfuchs, υπεύθυνος

18. Γκότοβος 2007: 15.

του Ιc της Μεραρχίας, γράφει στον ομόλογό του, Ιλαρχο von Lenthe (φον Λέντε), του 22^{ου} Ορεινού Σώματος Στρατού:¹⁹

«Ο κομιστής της επιστολής αυτής, *Dr. Nuri Dino*, ένας μέχρι στιγμής καταξιωμένος αλβανός πληροφοριοδότης, κτηνίατρος το επάγγελμα, υπήρξε στο παρελθόν πληροφοριοδότης των Ιταλών και *Gauleiter* στα Τίρανα. Η θέση του απέναντι στους Ιταλούς δεν έχει διευκρινιστεί πλήρως, η συμπεριφορά του απέναντι στους Ιταλούς καλή. Επισήμως δεν υπάρχουν από ιταλικής πλευράς επιφυλάξεις για μια συνεργασία μαζί του. Ο *Nuri* είναι αλβανός εθνικιστής και επιδιώκει την ένωση τμήματος της Ηπείρου με την Αλβανία. Για το λόγο αυτό τοποθετείται ακραιφνώς εναντίον των Ελλήνων. Οι μέχρι τώρα αναφορές και επιδόσεις του, ιδιαίτερα αναφορικά με τη συγκρότηση μιας αλβανικής στρατιωτικής βοηθητικής δύναμης, υπήρξαν άριστες. Ο *Nuri* έχει την αποστολή, πέρα από τη διεκπεραίωση προσωπικών υποθέσεων, να ενημερώσει τον κ. Ιλαρχο σχετικά με την κατάσταση στην περιοχή επιχειρήσεων της Μεραρχίας. Η Μεραρχία παρακαλεί να έχει μια σύντομη αναφορά σχετικά με τη συζήτηση και σχετικά με την εντύπωση για την προσωπικότητά του.

ΥΓ. Παράκληση να εξυπηρετηθεί ο *Nuri* κατά την επιστροφή του με αεροπλάνο»

Δεν είναι γνωστό ακόμη αν ο Ιλαρχος von Lenthe – ο βασικός συντονιστής της υπεράσπισης του πρώην διοικητή του, του στρατηγού Hubert Lanz (Λαντς), στη δίκη της Νυρεμβέργης²⁰ – έστειλε τη σύντομη αναφορά που του ζητούσε η Μεραρχία και τι αυτή περιελάμβανε.

Εφοδιασμένος με γερμανικές πιστοποιήσεις, όμως, δεν ήταν μόνο ο *Nuri Dino*, αλλά και ο αδελφός του *Mazar*, ο οποίος έχει έδρα την Παραμυδιά, είναι πρόεδρος της «Ξίλια» και διοικητής του λόχου των Αλβανών της «Τσαμουριάς», όπως σημειώνει η τότε γερμανική στρατιωτική αρχή:²¹

«Ο πρόεδρος του Εθνικού Αλβανικού Συμβουλίου της Τσαμουριάς, *Μαζάρ Ντίνιο*, από την Παραμυδιά, είναι διοικητής του αλβανικού λόχου της Τσαμουριάς. Βρίσκεται στην υπηρεσία του Γερμανικού Στρατού. Παρακαλούνται οι υπηρεσίες να παρέχουν στο εν λόγω πρόσωπο στήριξη και αρωγή. Έχει δικαίωμα επιβίβασης σε γερμανικά στρατιωτικά οχήματα. Κατά τη διάρκεια απαγόρευσης της κυκλο-

19. BA-Ma Freiburg, RH 28-1-187

20. BA-MA Freiburg, N 562.

21. BA-MA Freiburg, RH 24-22-24/101

φορίας έχει δικαίωμα να παραμένει στο δρόμο.

Ισ του XXII, von Lenthe»

Οι διευκολύνσεις της γερμανικής κατοχικής αρχής προς τους ηγέτες της μειονότητας στηρίζονται στην αρχή της αμοιβαιότητας. Οι Ντιναίοι θα «διευκολύνουν» ανταποδοτικά τα αφεντικά τους σε όλες τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις – οι οποίες στην πραγματικότητα υπήρξαν επιχειρήσεις εθνοκάθαρσης – σε όλη τη Θεσπρωτία, αρχίζοντας με την επιχείρηση Augustus λίγες μόνο ημέρες μετά την άφιξη του 99^{ου} συντάγματος καταδρομών στην περιοχή.

Επιχείρηση Augustus: εθνοκάθαρση στην περιοχή του Φαναρίου

Το πραγματικό πρόσωπο της ναζιστικής βίας γνωρίζει η Θεσπρωτία στα πλαίσια της επιχείρησης Augustus. Τη μειονοτική βία των Τσάμηδων, η περιοχή την είχε γνωρίσει ήδη. Η κύρια φάση της επιχείρησης αυτής ξεκινά στις 9.8.1943 και λήγει στις 14.8.1943²². Αφορά εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στην περιοχή νοτιώς της Παραμυθιάς, μέχρι την Αμμουδιά και την Πάργα. Ο βασικός συντελεστής της πρωτοφανούς σε αγριότητα και καταστροφική δύναμη στρατιωτικής επιχείρησης είναι το 99ο σύνταγμα ορεινών καταδρομών της 1^{ης} μεραρχίας. Συμμετέχουν, επίσης, τμήματα του ιταλικού συντάγματος Valle, τμήματα του 98ου συντάγματος ορεινών καταδρομών και τμήματα ενόπλων Μουσουλμάνων υπό την ηγεσία των Νουρί Ντίνο, Μαζάρ Ντίνο και Αβδουλά Κασήμ.

Σύμφωνα με τον αρχικό σχεδιασμό, η επιχείρηση αυτή στόχευε όχι μόνο στην εξόντωση των ανταρτικών ομάδων που δρούσαν στην περιοχή – οι οποίες την εποχή εκείνη είναι πολύ περιορισμένες – αλλά κυρίως στην καταστροφή των υποδομών και των προσώπων που τις συντηρούν, ώστε να μην μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως βάσεις των ανταρτών. Επίσης, σύμφωνα με την αρχική διαταγή όλος ο ανδρικός πληθυσμός από 16 μέχρι 60 έπρεπε να συλληφθεί και να εκτοπιστεί ή να σταλεί για καταναγκαστική εργασία με βάση το πρόγραμμα προώθησης εργατικού δυναμικού για καταναγκαστική εργασία στη Γερμανία, γνωστό και ως πρόγραμμα Sauckel²³. Κάθε αντάρτης που εντοπίζεται στο πεδίο

22. Βλ. Γκότοβος 2007: 8 κ.ε., Meyer 2008: 199 κ.ε.

23. Γκότοβος 2007: 11. Περισσότερα για τη «θεωρία» και την πράξη του Προγράμματος Sauckel βλ. Herbert 1997, Rodriguez 2008. Ο θεσμικά υπεύθυνος και ταυτόχρονα η «ψυχή» του Προγράμματος καταναγκαστικής εργασίας, Fritz Sauckel, δικάστηκε στα πλαίσια των δικών της Νυρεμβέργης, καταδικάστηκε σε θάνατο και απαγχονίστηκε στις 16.10.1946.

της μάχης αλλά και κάθε ύπόπτος για ανταρτική δράση ή για υπόθαλψη ανταρτών, έπρεπε να εκτελείται.

Σε ό,τι αφορά τη σύλληψη και εκτόπιση του ανδρικού πληθυσμού του δυνάμενου να φέρει όπλα, την τελευταία στιγμή με παρέμβαση της υπερκείμενης ιταλικής στρατιωτικής διοίκησης, δηλαδή του 26^{ου} ιταλικού σώματος στρατού που εδρεύει στα Ιωάννινα, το σχέδιο τροποποιείται, παρά την προσπάθεια των επιτελών της Edelweiß να παρακάμψουν τον διοικητή του, στρατηγό Della Bona, μέσω της 11^{ης} ιταλικής στρατιάς.

Η de jure – δηλαδή, με βάση γραπτή διαταγή – μετατόπιση όλου του ανδρικού πληθυσμού της περιοχής – τελικά δεν εγκρίνεται, αλλά επιχειρείται de facto μια γενικότερη μετατόπιση του χριστιανικού πληθυσμού, εκείνου βεβαίως που δεν εξοντώνεται κατά τη διάρκεια της επιχείρησης, εξ αιτίας της ακραίας δολοφονικής βίας που εκδηλώνεται εναντίον του τόσο από πλευράς του τακτικού γερμανικού και ιταλικού στρατού, όσο κυρίως από πλευράς των ενόπλων ομάδων των Τσάμηδων. Έτσι μια στρατιωτική επιχείρηση που αρχικά σχεδιάζεται για να αποτρέψει την αναμενόμενη συμμαχική απόβαση στις ακτές της Ηπείρου, στην πράξη καταλήγει να είναι μια ευρεία επιχείρηση εθνοκάθαρσης: ο στρατιωτικός στόχος της Βέρμαχτ και ο αλυτρωτικός στόχος της «Είλια» εκείνη τη στιγμή συμπίπτουν απολύτως. Στους καταλόγους των ανδρών από τα χωριά του Φαναρίου που συλλαμβάνονται και μεταφέρονται στα Ιωάννινα και από εκεί στη Θεσσαλονίκη και τη Γερμανία, δεν υπάρχει ούτε ένας Μουσουλμάνος (Τσάμης). Όλοι είναι χριστιανοί²⁴.

Η μελέτη των γερμανικών στρατιωτικών αρχείων μέσα στα οποία αποτυπώνεται η επιχείρηση Augustus δείχνει ότι με τη βοήθεια μόνο των επίσημων στρατιωτικών εγγράφων είναι αδύνατον να αποτυπωθεί ρεαλιστικά το έγκλημα στην περιοχή του Φαναρίου τον Αύγουστο του 1943. Η σχέση του ερευνητή με τον αρχειακό λόγο, δηλαδή με τα κείμενα των εγγράφων της εποχής, μπορεί να οδηγήσει σε καίρια σφάλματα, αν αυτή δεν συνοδεύεται από επιτόπια έρευνα «αυτοπτών μαρτύρων», δηλαδή προσώπων που είτε υπέστησαν τη συγκεκριμένη βία, αλλά κατόρθωσαν να επιβιώσουν, είτε είδαν άλλους να την υφίστανται. Υπάρχει μια ολόκληρη διαδικασία γύρω από το πώς συντάσσονται τα στρατιωτικά έγγραφα, ακόμη για το πώς γίνονται αναφορές από κατώτερες μονάδες στις αμέσως ανώτερες. Πολλές από τις περιγραφές των στρατιωτικών γεγονότων που συναντά κανείς στα στρατιωτικά έγγραφα είναι αρκετά φιλτραρισμένες,

24. Βλ. BA-MA Freiburg, RH 28-1-189.

ορισμένες εξαιρετικά λιτές, και άλλες είναι εντελώς ψευδείς, ενώ δεν αποκλείεται ο συνδυασμός αυτών των χαρακτηριστικών²⁵. Αλλά το ψεύδος δεν είναι τυχαίο: έχει συγκεκριμένη κατεύθυνση και υπάρχουν συγκεκριμένοι τύποι ψεύδους – διότι δεν πρόκειται για απλές ανακρίβειες – που μπορεί να δει κανείς στα γερμανικά στρατιωτικά αρχεία της εποχής, ειδικά όταν οι συντάκτες των εν λόγω κειμένων προσπαθούν να παρουσιάσουν δολοφονικές πρακτικές και εγκλήματα πολέμου ως απλή, συνηθισμένη, εντός των πλαισίων του δικαίου του πολέμου, πολεμική δράση. Πέρα από αυτά, στις στρατιωτικές εκθέσεις ενσωματώνονται κατ' ανάγκη τα στερεότυπα των συντακτών για την ετερότητα, δοξασίες για τους «εθνικούς χαρακτήρες» των εμπλεκομένων μερών, υποθέσεις για τα κίνητρα της εχθρότητας ανάμεσα στους Μουσουλμάνους (Τσάμηδες) και τους (Χριστιανούς) Έλληνες, ερμηνείες συμπεριφορών του πληθυσμού ως φιλογερμανικών ή εχθρικών, αλλά και «θεωρίες» για την προσωπικότητα του αντάρτη.

Έτσι π.χ. στην επίσημη έκθεση του συνταγματάρχη Remold, μέλους του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος και μέλους των SS, συγγραφέα εγχειριδίων για την άσκηση της ναζιστικής νεολαίας στην πολεμική τέχνη²⁶, αλλά και απομνημονευμάτων από την κατάκτηση της Γαλλίας²⁷, την αιχμαλωσία του στη Ρωσία²⁸, τα ταξίδια του στην Τουρκία όπου ζουν παλιοί «συναγωνιστές» από την Παραμυθιά²⁹, και ενός από τους γερμανούς αξιωματικούς που προώθησε πολύ ενεργά το «αλβανικό ζήτημα» – όπως αναφέρεται το θέμα της αλβανικής διοίκησης της Θεσπρωτίας στην υπηρεσιακή αλληλογραφία των γερμανικών αρχών κατοχής³⁰ – γράφει ότι οι Αλβανοί συμμετείχαν στην επιχείρηση Augustus «ως οδοδείκτες κλπ.»³¹

---

25. Χαρακτηριστικές για τον συνδυασμό του φίλτρου λιτότητας και ψεύδους είναι οι επίσημες αναφορές των γερμανικών στρατιωτικών υπηρεσιών της εποχής για δύο από τα χειρότερα εγκλήματα πολέμου στην κατεχόμενη Ελλάδα, τη σφαγή στο Κομμένο και τη σφαγή στο Δίστομο. Και για τις δύο περιπτώσεις οι περιγραφές δεν ξεπερνούν τις δέκα γραμμές, εμφανίζουν τη σφαγή ως μάχη που έγινε μετά από επίθεση ενόπλων ανταρτών εναντίον των γερμανικών στρατευμάτων και παρουσιάζουν τους νεκρούς ως πεσόντες στη μάχη αντάρτες μαχητές. Ειδικά για την περίπτωση του Κομμένου βλ. Meyer 2008:227.

26. Remold 1930, 1934.

27. Remold 1967.

28. Remold 1963.

29. Remold 1973.

30. Γκότοβος 2007: 46 κ.ε.

31. BA-MA Freiburg, RH 28-1-99/98

«Οι Αλβανοί στις παράκτιες περιοχές είναι εξαιρετικά γερμανόφιλοι. Είναι οργανωμένοι για την αυτοάμυνα. Έχουν συμβάλει στην εκκαθαριστική επιχείρηση [Augustus] ως οδοδείκτες κλπ.»

Πίσω από την αδύα λέξη «κλπ.» κρύβονται ορισμένες από τις πιο άγριες, πρωτοφανούς βιαιότητας πράξεις, πέρα από τη συνηθισμένη αρπαγή και λεηλασία περιουσιών, που είχε γνωρίσει ο χριστιανικός πληθυσμός της περιοχής στην ιστορία του. Η ωραιοποίηση εκ μέρους του Remold και των υπηρεσιών του των πραγματικών γεγονότων, η μεταμφίεση της δολοφονικής, εγκληματικής βίας σε συνηθισμένη – και μάλιστα ελεγχόμενη και γραφειοκρατικά άψογη – στρατιωτική βία, δεν διαψεύδεται μόνο από τις αντιφατικές αναφορές μέσα στα ίδια τα στρατιωτικά αρχεία για τα ίδια βίαια γεγονότα, αλλά και από τις αφηγήσεις των θυμάτων αυτής της καταστροφής που κατάφεραν να επιζήσουν³². Κυρίως, όμως, διαψεύδεται από την αιώνια σιωπή των δολοφονημένων αμάχων των χωριών του Φαναρίου. Ακόμη και ο ενταγμένος στο πλέγμα της ελληνικής κατοχικής διοίκησης τότε διοικητής της Ηπείρου Τσιμπρής, σε επιστολή του της 3.9.43 προς τον μέραρχο von Stettner δίνει μια ανάγλυφη εικόνα της κατάστασης στη Θεσπρωτία, παρόλο που ως εκπρόσωπος της κατοχικής κυβέρνησης εκ των πραγμάτων δεν μπορεί παρά να είναι πολύ συγκρατημένος σε ό,τι αφορά την κριτική του. Γράφει, λοιπόν, ο Τσιμπρής στην επιστολή αυτή, ανάμεσα σε πολλά άλλα, και τα εξής:³³

«Τους τελευταίους δύο μήνες, μετά τις αυστηρές οδηγίες του διοικητή του 26. Σώματος Στρατού [Della Bona] η κατάσταση [στη Θεσπρωτία] έχει κάπως βελτιωθεί. Και τώρα, μετά την άφιξη των στρατιωτικών δυνάμεων τις οποίες διοικείτε, και μετά την καταδίωξη των ανταρτών από τους Γερμανούς στρατιώτες, οι Μουσουλμάνοι της Θεσπρωτίας παρερμηνεύουν το σκοπό της καταδίωξης αυτής και μετά την αποχώρηση των γερμανικών στρατευμάτων από τα χωριά πηγαίνουν αυτοί, όντας εξοπλισμένοι, και παίρνουν ό,τι έχει απομείνει στον χριστιανικό πληθυσμό».

32. Στο σημείο αυτό καταδεικνύεται η μεγάλη σημασία των αφηγήσεων των «αυτοπτών μαρτύρων», των προσώπων που ήταν παρόντα στα γεγονότα και τα βίωσαν. Αυτές οι βιωματικού τύπου αφηγήσεις προσφέρουν πολύτιμο και αναντικατάστατο υλικό για την αναπαράσταση της καθημερινότητας του κατοχικού τρόμου.

33. BA-MA Freiburg, 24-22-24

Και πιο κάτω:

«Στις 13 Αυγούστου ένοπλοι Μουσουλμάνοι εισέβαλαν στο Ραχούλι όπου άρπαξαν πρόβατα και σκότωσαν τρεις χριστιανούς»

Αυτό το επεισόδιο παρουσιάζεται στην αναφορά του Remold προς την υπερκείμενη αρχή ως εξής:³⁴

«Τρία άτομα εκτελέστηκαν με συνοπτικές διαδικασίες τα οποία αναγνωρίστηκαν από τους Μουσουλμάνους ως αρχηγοί ανταρτών»

Η μάχη για την ιστορία, όπως μπορεί να δει κανείς, ξεκινά από τη σύνταξη των αναφορών για τα στρατιωτικά γεγονότα κατά τη διάρκεια των ίδιων των γεγονότων. Και συνεχίζει ο Τσιμπρής:³⁵

«Ο πληθυσμός των χωριών υποβάλλει το αίτημα να ληφθούν εκ μέρους της διοίκησης μέτρα για τη μεταφορά του. Κανένας χριστιανός δεν μπορεί πλέον να πάει σε κέντρα όπως η Ηγουμενίτσα, η Παραμυδιά και οι Φιλιάτες, γιατί ξέρεi ότι στο δρόμο τον περιμένει ο θάνατος»

Η αξιολόγηση της δράσης των «Αλβανών»

Τι απαντά για όλα αυτά ο Remold στην έκθεσή του μετά το πέρας της επιχείρησης Augustus; Στο σημείο «8» της έκθεσης υπάρχει μια παράγραφος με τίτλο «Αξιολόγηση της δράσης των Αλβανών». Στην παράγραφο αυτή περιλαμβάνονται τα εξής:³⁶

«Ο αρχηγός των Αλβανών, κτηνίατρος Nuri Dino, έχει κατά τη γνώμη μου τη βούληση να ειρηνεύσει την περιοχή. Δεν υπήρξαν εκ μέρους του και εκ μέρους των ανθρώπων του εκδικητικές πράξεις. Οι προσπάθειές του κατατείνουν στο να εντοπιστούν οι πρωταίτιοι μέσω διαπραγματεύσεων και να εξουδετερωθούν... Έχω την πεποίθηση ότι μπορεί με γερμανική βοήθεια να πετύχει το στόχο του. Οι Αλβανοί επίστρατοι τον υπακούουν. Διαφαίνεται ότι σύντομα θα προκύψει μια καλή αντιανταρτική ομάδα η οποία θα μεριμνά για ησυχία και τάξη σύμφωνα με τη δική μας έννοια».

34. BA-MA Freiburg, RH 28-1-99/98

35. BA-MA Freiburg, RH 28-1-190

36. BA-MA Freiburg, RH 28-1-188.

Πριν από τις επιχειρήσεις στα πλαίσια του εκκαθαριστικού σχεδίου Augustus, υπήρξαν εκτελέσεις αμάχων σε δύο χωριά της περιοχής: στη Γλυκή και στο Μορφάτι. Έτσι στον Ασπρόμυλο, μια τοποθεσία στα πρόθυρα του χωριού Γλυκή, το μεσημέρι της 27.7.43 εκτελούνται, σύμφωνα με την αναφορά της αρμόδιας στρατιωτικής μονάδας, 20 αντάρτες, γιατί με βάση τις πληροφορίες που είχε στη διάθεσή του το απόσπασμα αναγνώρισης - από ποιον άραγε - που ξεκινά το πρωί της ίδιας μέρας από τη Βουνοπλαγιά Ιωαννίνων, στην περιοχή υπήρχαν αντάρτες. Ας δούμε πώς παρουσιάζει το επεισόδιο αυτό η μονάδα στην οποία ανήκει το απόσπασμα:³⁷

«Στο δυτικό άκρο της Γλυκής έγινε αιφνιδιασμός σαράντα οπλισμένων ανταρτών, ενώ οι είκοσι εκτελέστηκαν. Άνοιξαν αμέσως πυρ κατά της ομάδας αναγνώρισης, αλλά μπορέσαμε να τους απωθήσουμε. Μετρήθηκαν είκοσι νεκροί. Λάφυρα είκοσι όπλα και μια δέσμη χειροβομβίδες. Ένας τραυματίας συνελήφθη. Κατά την επιστροφή, περίπου 500 μέτρα βορειότερα, οι αντάρτες επιχειρήσαν να κυκλώσουν την ομάδα και να τους επιτεθούν. Τότε ο κρατούμενος τραυματίστηκε θανάσιμα.»

Όπως αφηγείται ο εργάτης στο μύλο αυτό εκείνη την ημέρα, Λάμπρος Βασιλείου³⁸, που κατόρθωσε να διαφύγει την εκτέλεση, μια μικρή ομάδα ανταρτών που εκείνη την ώρα έπαιζαν χαρτιά στον ίσκιο ενός πλατάνου κοντά στο μύλο, πράγματι αιφνιδιάστηκαν, κατόρθωσαν όμως να διαφύγουν χωρίς απώλειες μέσα από το χαντάκι του μύλου. Μάχη δεν υπήρξε ούτε πριν, ούτε μετά την εκτέλεση των αμάχων. Το μόνο αληθές στην αναφορά είναι η εκτέλεση, μόνο που αυτή αφορά αμάχους που βρέθηκαν εκείνη την ώρα στο μύλο για δικές τους δουλειές, και όχι στα πλαίσια κάποιας αντιστασιακής δράσης.

Στις 30.7.1943, άλλο απόσπασμα αναγνώρισης της περιοχής Ηγουμενίτσας-Μαζαρακιάς-Πάργας, στην επιστροφή του από την Αγ. Κυριακή επιτίθεται εναντίον του χωριού Μόρφι (Μορφάτι). Εκτελούνται είκοσι ένας άμαχοι, ένας συλλαμβάνεται - εκτελείται αργότερα στα Ιωάννινα με ρητή διαταγή εκτέλεσης στην οποία αναφέρεται ότι συνελήφθη με το όπλο στο χέρι - και το χωριό πυρπολείται. Η αναφορά του επικεφαλής του αποσπάσματος περιλαμβάνει τα εξής:³⁹

37. BA-MA Freiburg, RH 28-1-190.

38. Μαγνητοφωνημένη συνέντευξη του συγγραφέα με τον Λάμπρο Βασιλείου, 22.6.2008.

39. BA-MA Freiburg, RH 28-1-187.

«Στο δρόμο Ηγουμενίτσα-Πάργα, καμία επαφή με τον εχθρό. Κατά την επιστροφή σήμερα, 1.5 χιλ. βορειοανατολικά της Αγ. Κυριακής δεχθήκαμε ισχυρά πυρά από τα γύρω υψώματα. Μετά την ανταπόδοση των πυρών οι αντάρτες υποχώρησαν προς το σημείο 518.5. Κατόπιν αυτού γίνεται επίθεση στο Μορφάτι το οποίο πυρπολείται. Οι αντάρτες στο Μορφάτι υποχώρησαν ανατολικά. Συνολικά καταμετρήθηκαν 21 νεκροί. Λάφυρα πέντε όπλα και ένα ολποπολυβόλο. Ένα οπλοπολυβόλο καταστράφηκε με καίρια βολή. Ένας οπλοπολυβολητής συνελήφθη.»

Για το ανδραγάθημα, ο επικεφαλής του αποσπάσματος υπολοχαγός Heller παίρνει πέντε μέρες τιμητική άδεια από τον Μέραρχο⁴⁰:

«Ο υπολοχαγός Heller, διοικητής του τρίτου ουλαμού της Μοίρας Αναγνωρίσεως 54, επιτέθηκε εναντίον του ανταρτοχωριού Μόρφι με δική του πρωτοβουλία και το κατέλαβε. 21 αντάρτες εκτελέστηκαν, ένα οπλοπολυβόλο καταστράφηκε, ένα οπλοπολυβόλο και πέντε όπλα λάφυρα. Το χωριό πυρπολήθηκε. Η ομάδα αναγνωρίσεως δεν είχε καμία απώλεια. Εκφράζω στον υπολοχαγό Heller την ιδιαίτερη ευαρέσκειά και του εγκρίνω τιμητική άδεια πέντε ημερών.»

Ο διοικητής της Μεραρχίας Stettner δεν πήγε, ασφαλώς, στο Μορφάτι για να επιβεβαιώσει αν τα πράγματα εξελίχθηκαν όντως έτσι όπως τα περιγράφει ο Heller. Σημασία για τη συντήρηση του μηχανισμού της βίας, όμως, δεν έχει αν ο επικεφαλής του αποσπάσματος υπερβάλλει ή όχι, αλλά ότι μια τέτοια βία, όπως την παρουσιάζει στην ανώτερη αρχή, επαινείται και αμείβεται άλλοτε με ευαρέσκεια, άλλοτε με τη χορήγηση άδειας, και άλλοτε με διάκριση και παράσημα.

Η κατάσταση στα χωριά του Φαναρίου παραμένει εφιαλτική και μετά την επιχείρηση Augustus. Στις 15.8.1943, καθώς το τρίτο τάγμα του Συντάγματος (III/99) που συμμετέχει στις επιχειρήσεις επιστρέφει στη βάση του, τη Μενίνα⁴¹, συλλαμβάνονται 35 κάτοικοι της Παραμυθιάς με ονομαστική κατάσταση, οι οποίοι ανακρίνονται και μεταφέρονται στα Ιωάννινα. Προς το τέλος Αυγούστου, μετά τις διαφωνίες που ανέκυψαν ανάμεσα στην ιταλική και τη γερμανική στρατιωτική αρχή – ως υπενθυμίσουμε ότι στις 8 προς 9.9.43 γίνεται ο αφοπλισμός των ιταλικών μονάδων από τη Βέρμαχτ – οι όμηροι αφήνονται ελεύ-

40. BA-MA Freiburg, RH 28-1-187.

41. Η σημερινή ονομασία του χωριού είναι Νεράϊδα.

θεροι και ορισμένοι φεύγουν για το αντάρτικο. Οι περισσότεροι μένουν. Θα συλληφθούν όμως ξανά στις 27.9.43 και μαζί με άλλους αμάχους θα εκτελεστούν στις 29.9.43 λίγο έξω από την Παραμυδιά⁴². Ένα ακόμη έγκλημα πολέμου για το οποίο από την πλευρά τουλάχιστον της Βέρμαχτ κανείς ποτέ μέχρι σήμερα δεν τιμωρήθηκε, συντελείται στην Ήπειρο εκείνη την ημέρα. Διότι η σφαγή των 49 κατοίκων της Παραμυδιάς δεν ήταν μια απλή αντίδραση της κατοχικής δύναμης απέναντι στην απώλεια έξι στρατιωτών της Βέρμαχτ σε ένοπλη σύγκρουση με μαχητές της ανταρτικής οργάνωσης του Ζέρβα στη Σκάλα της Παραμυδιάς, μερικές μέρες νωρίτερα. Ύπήρξε σχεδιασμένη και συνειδητή πράξη με πολιτικό περιεχόμενο και αυτό ήταν η φυσική εξόντωση της ηγεσίας της πόλης και η τρομοκράτηση των υπολοίπων, ώστε να μετακινηθούν σε άλλον τόπο, κάτι που διευκόλυνε τον εξαλβανισμό της πόλης και της περιοχής. Χρειαζόταν απλώς το κατάλληλο πλαίσιο, το κατάλληλο κλίμα και η κατάλληλη αφορμή.

Το πλαίσιο και το κλίμα μετά τις 9.9.43 είχε αλλάξει δραματικά. Η Μεραρχία Edelweiß υπάγεται τώρα απ' ευθείας στο γερμανικό 22. Ορεινό Σώμα Στρατού με διοικητή τον Hubert Lanz. Η κατάσταση στο Φανάρι και σε ολόκληρη τη Θεσπρωτία χειροτερεύει. Ο νέος σύμμαχος των Τσάμηδων, η Βέρμαχτ, γίνεται η ελπίδα της ηγεσίας τους. Στις 13.9.43 ο Τσιμπρής ξαναγράφει στον διοικητή της Μεραρχίας Stettner, ζητώντας του να διερευνηθεί το ζήτημα των ωμοτήτων εναντίον των χριστιανών της Θεσπρωτίας⁴³. Η διερεύνηση του θέματος έχει ενδιαφέρον.

Η διερεύνηση των ωμοτήτων από τον συνταγματάρχη Remold

Η γερμανική στρατιωτική διοίκηση αναθέτει την έρευνα σε εκείνον ακριβώς που ενδιαφέρει και συγκαλύπτει με τις ωραιοποιημένες του αναφορές την εγκληματική δράση της μονάδας του (99. σύνταγμα καταδρομών), αλλά και των Μουσουλμάνων: στο συνταγματάρχη Remold. Ο Remold – που μεταπολεμικά θα γίνει διοικητής της Άμεσης Δράσης του Μονάρχου⁴⁴ και ποτέ δεν θα κληθεί από κάποιον δικαστικό λειτουργό της Ελλάδας ή της χώρας του να λογοδοτήσει για τα εγκλήματα πολέμου που διέπραξε η μονάδα του στη Θεσπρωτία, κι έτσι θα βρει αρκετό χρόνο μετά τον πόλεμο να επισκεφθεί τον φίλο του από τα παλιά,

42. Γκότοβος 2007: 20 κ.ε.

43. Βλ. Γκότοβος 2007: 46 κ.ε.

44. Meyer 2008: 676.

τον Nuri Dino, στην Τουρκία⁴⁵ - υιοθετεί πλήρως την οπτική γωνία και την επιχειρηματολογία της μουσουλμανικής ηγεσίας, δεν βλέπει κανένα ιδιαίτερο πρόβλημα βίας, και μάλιστα στην έκθεσή του γράφει ότι τα μικρο-επεισόδια βίας που παρατηρούνται στην περιοχή είναι αναμενόμενα και συνηθισμένα στα Βαλκάνια. Προς το τέλος, μάλιστα, της έκθεσης επαινεί τους Αλβανούς μουσουλμάνους που τον βοηθούν στις επιχειρήσεις, καλύπτει πλήρως τον Nuri Dino και τον παρουσιάζει ως την ελπίδα της Βέρμαχτ για την ειρήνευση στην περιοχή, τονίζοντας ότι η αναβάθμισή του συμφέρει τη γερμανική πλευρά, καθώς ο Nuri με τους οπαδούς του εξασφαλίζει την τάξη και την ησυχία στην περιοχή⁴⁶.

Ήδη με την έκθεση αυτή, το περιεχόμενο της οποίας υιοθετείται πλήρως από τις υπερκείμενες αρχές, ξεκινά η προσπάθεια της επίσημης πλέον εγκαθίδρυσης της αλβανικής πολιτικής εξουσίας στη Θεσπρωτία, μιας εξουσίας η οποία διαθέτει ήδη αρκετές de facto δομές. Βαθμιαία, λοιπόν, από τον Ιούλιο του 1943 μέχρι τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, ο Nuri αναβαθμίζεται και από «καταξιωμένος πληροφοριοδότης» γίνεται τακτικός πολιτικός και στρατιωτικός συνεργάτης. Αναλαμβάνει την ευθύνη της πολιτικής και στρατιωτικής διοίκησης για όλη τη Θεσπρωτία και γίνεται η ελπίδα του συνταγματάρχη Remold: ο Remold είναι βέβαιος πως αν ο Nuri ή ο ανεπιβίος του Redzep Dino γίνει νομάρχης Θεσπρωτίας, αν η Θεσπρωτία αποκτήσει Αλβανό νομάρχη, θα κυριαρχήσει τάξη και θα υπάρξει ειρήνευση στην περιοχή.

Αυτήν ακριβώς την εκτίμηση υιοθετεί, όπως θα δούμε, και η γερμανική περιφερειακή τοπική στρατιωτική διοίκηση Ηγουμενίτσας, αλλά και η στρατιωτική διοίκηση της Ηπείρου⁴⁷. Η μετεξέλιξη της de facto αλβανικής διοίκησης σε de jure πολιτική διοίκηση προχωρεί. Όλα δείχνουν ότι η νέα κατοχική δύναμη ευνοεί το πέρασμα της διοίκησης της Θεσπρωτίας σε «αλβανικά» χέρια. Έτσι σε μια σύσκεψη των προέδρων δεκαεννέα κοινοτήτων της Θεσπρωτίας στην Παραμυδιά στις 18.12.43, ο Redzep Dino απευθυνόμενος στον τότε νομάρχη της Θεσπρωτίας που έχει μεταφέρει την έδρα του στην Παραμυδιά, μετά τον αφοπλισμό των ιταλικών δυνάμεων κατοχής, είναι σαφής: «η ελληνική διοίκηση πρέπει να φύγει, από εδώ και στο εξής δεν τη δεχόμαστε», θα τονίσει στο συνομιλητή του, τον κατοχικό αναπληρωτή νομάρχη⁴⁸.

---

45. Remold 1973.

46. Βλ. Γκότοβος 2007: 34.

47. Kommandatur 1032.

48. Μαντά 2004: 173.

Με την ανοχή και τη στήριξη της Βέρμαχτ η τρομοκρατία των μουσουλμάνων Τσάμηδων εναντίον του χριστιανικού πληθυσμού αλλά και της ελληνικής διοίκησης στη Θεσπρωτία δημιουργεί πλέον την εξής συγκυρία, η οποία συνδέει την ετερότητα, τη στρατιωτική δύναμη και τη βία σε ένα ενιαίο σύστημα διαχείρισης της εθνοκάθαρσης της περιοχής από τους χριστιανούς κατοίκους της και την αχρήστευση της ελληνικής κατοχικής διοίκησης.

Τα γερμανικά στρατεύματα στην περιοχή ασκούν ωμή δολοφονική βία με τη συμβολή των εξοικειωμένων με τις ιδιαιτερότητες της περιοχής ενόπλων της μουσουλμανικής μειονότητας. Η βία αυτή δεν εκδηλώνεται μόνο κατά τη διάρκεια των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων, αλλά εκτείνεται και στην καθημερινότητα. Είναι γενικευμένη, καθημερινή βία, χωρίς κατ' ανάγκην συγκεκριμένο στρατιωτικό στόχο, και αφορά πολίτες και διοικητικά στελέχη, δηλαδή στελέχη μιας διοίκησης η οποία υποτίθεται ότι είναι εξ ορισμού στην υπηρεσία του κατακτητή ή τουλάχιστον συνεργάζεται στενά με τις κατοχικές δυνάμεις. Η διοίκηση αποφιλώνεται και παραλύει, δεν διοικεί. Οι γερμανικές υπηρεσίες επισημαίνουν συχνά το γεγονός αυτό, αλλά είτε δεν το κατανοούν, είτε υποκρίνονται ότι δεν το αντιλαμβάνονται, είτε αρνούνται να εντοπίσουν τις πραγματικές αιτίες του φαινομένου. Έτσι το αίτημα για αντικατάσταση της διοίκησης από ελληνική σε αλβανική (μειονοτική) ακούγεται εύλογο στα αφτιά τους. Οι γερμανικές υπηρεσίες της περιοχής της Ηπείρου που σχετίζονται με το 22^ο Ορεινό Σώμα Στρατού υιοθετούν το αίτημα και ως ένα βαθμό το προωθούν, πιστεύοντας ότι από στρατιωτικής πλευράς μόνο μια αλβανική διοίκηση είναι σε θέση να εξασφαλίσει ηρεμία και τάξη στη Θεσπρωτία.

Η de facto διοικητική αυτονόμηση της Θεσπρωτίας

Όπως μνημονεύσαμε ήδη, στις 18.12.43 γίνεται στην Παραμυθιά με πρωτοβουλία του στρατιωτικού διοικητή της πόλης και του Εθνικού Αλβανικού Συμβουλίου, σύσκεψη δεκαεννέα προέδρων κοινοτήτων της περιοχής, στην οποία – πάντοτε κατά τον Τσιμπρή – ο Redzep Dino πλησίασε κάποια στιγμή τον κατοχικό νομάρχη και του είπε ότι οι μειονοτικοί δεν πρόκειται να ανεχθούν στο εξής την ελληνική διοίκηση και την ελληνική χωροφυλακή και ότι η περιοχή θα διοικείται πλέον από τους Αλβανούς. Κήρυξε με άλλα λόγια την ημέρα αυτή με τον πιο επίσημο τρόπο την απόλυτη ανυπακοή στην ελληνική (κατοχική) διοίκηση και αποφάσισε να εκδιώξει δια της βίας από την περιοχή όσους εκπροσώπους του ελληνικού κράτους είχαν απομείνει στις θέσεις τους.

Ο Τσιμπρής στην από 13.1.44 επιστολή του προς τη γερμανική στρατιωτική

διοίκηση 1032 εκφράζει τις ανησυχίες του για την κατάσταση στη Θεσπρωτία⁴⁹. Στην επιστολή αυτή αναφέρει ότι επίκειται σφαγή του χριστιανικού πληθυσμού στην περιοχή των Φιλιατών, θεωρώντας τους Mazar, Redzer και Nuri Dino υπεύθυνους για τις εξελίξεις. Ζητά, επίσης, την απαγόρευση της παραμονής των παραπάνω προσώπων στη Θεσπρωτία, λόγω του ότι έχουν ξένη υπηκοότητα. Ωστόσο, η σύσκεψη της 18.12.43 στην οποία αναφέρεται με την από 13.1.44 επιστολή του ο Τσιμπής, δεν είναι η μόνη. Πριν από αυτήν, περίπου ένα μήνα νωρίτερα, είχε πραγματοποιηθεί μια άλλη σε στενότερο κύκλο. Για τη σύσκεψη της 10.11.43 ο Τσιμπής δεν κάνει καμία αναφορά, καθώς δεν είναι βέβαιο ότι γνώριζε το γεγονός. Εκείνη την Τετάρτη, 10.11.1943, λαμβάνει χώρα στην κατοικία του Redzer Dino στην Ηγουμενίτσα μια σύσκεψη κλιμακίου της «Ξιλια» στην οποία συμμετέχουν πρόεδροι από διάφορες κοινότητες: από το Γκραικοχώρι ο Μαχμούτ Μάλε, από το Βραχωνά ο Νταμίν Νούχ, από τη Νίστα (σημερινή Φασκομηλιά) ο Τζελάλ Σκέντο, από τον Παραπόταμο ο Γιουσούφ Ιζάτ και ο Ναζιφ Βεϊσέλ, από τη Σαλίτσα (σήμερα, Λάκκα) ο Αντέμ Μεχμέτ. Προεδρεύων και εισηγητής είναι ο ίδιος ο Redzer Dino, ενώ παρίσταται και ο ειδικός διαφωτιστής της Βέρμαχτ Bratina, στη σχολαστικότητα του οποίου οφείλουμε και τις πληροφορίες που διαθέτουμε για τη συνάντηση αυτή, καθώς αυτός είναι ο συντάκτης της σχετικής έκθεσης που υπάρχει μέχρι σήμερα στα γερμανικά στρατιωτικά αρχεία⁵⁰. Σκοπός της συνάντησης ήταν η οργάνωση της αλβανικής ζωής στην περιοχή της Ηγουμενίτσας. Ας δούμε ορισμένες πτυχές της αναφοράς αυτής. Γράφει σχετικά ο Bratina:

«Ο εισηγητής άνοιξε τη συνεδρίαση με μια σύντομη αναφορά γύρω από την πολιτική, στρατιωτική, εθνολογική και κοινωνική κατάσταση της επαρχίας Ηγουμενίτσας μετά την κατάρρευση της Ιταλίας. Εστιάζοντας στο θέμα αυτό εξήγησε ότι η στρατιωτική και πολιτική διοίκηση ανήκε πριν στις ιταλικές αρχές, οι οποίες είχαν ιδρύσει κομαντατούρες και σταθμούς χωροφυλακής στην περιοχή. Μετά τη διάλυση αυτής της διοίκησης επεκράτησαν στην περιοχή χαοτικές καταστάσεις, όπου κανείς δεν ήταν σίγουρος για τη ζωή και την περιουσία του. Γνωρίζοντας ότι ένας τόσο εθνικά υπερήφανος και εθνικά ενωμένος λαός όπως οι Αλβανοί της Τσαμουριάς πήρε τα όπλα από αγάπη προς το λαό για να υπερασπίσει την περιουσία και το αίμα του, θεωρεί ο ίδιος ότι είναι αδήριτη ανάγκη να επιστρέψει τάξη και ασφάλεια σε αυτή την περιοχή που σημα-

49. BA-MA Freiburg, RH 24-22-22

50. BA-MA Freiburg, RH 28-1-187

δεύτηκε από τα γεγονότα του πολέμου.

Ο σκοπός της συνάντησης είναι να αφυπνιστούν στα χωριά οι συνειδήσεις και να διακηρύξουμε ότι υπό την προστασία των γερμανικών όπλων, με τα οποία κάθε Αλβανός συνδέεται με δεσμούς ζωής και θανάτου, επιτέλους έρχεται η νέα τάξη που οραματιζόμαστε από παλιά. Οι Αλβανοί πρέπει να βοηθήσουν εμπράκτως και να εργαστούν γι αυτό.

Τα αλβανικά συμφέροντα απαιτούν να γίνει αλβανική η διοίκηση των επαρχιών Ηγουμενίτσας και Φιλιατών, αφού από εθνολογικής πλευράς η Τσαμουριά είναι αλβανική και μόνο το 2% των κατοίκων είναι εθνικά Έλληνες. Είναι ανάγκη να τονιστεί πολλές φορές ότι αυτό το οφείλουν στο στρατό του Remold, ο οποίος τους στηρίζει στις επιδιώξεις τους.»

Και αφού ο Redzer Dino δίνει οδηγίες για το πώς θα διοικηθούν τα χωριά στην «καθαρή» από χριστιανούς περιοχή, διαβάξει στην ομήγυρη τρεις διακηρύξεις:⁵¹

“Διακήρυξη 1”

Η πολιτική διοίκηση της επαρχίας Φιλιατών βρίσκεται στα χέρια του Εθνικού Συμβουλίου

Διακήρυξη 2”

Έκκληση στον πληθυσμό να ασχοληθεί με τις εργασίες του ξανά με ησυχία και τάξη. Ανατρεπτικά στοιχεία θα τιμωρούνται με αυστηρότητα. Τερματισμός της βεντέτας ενόψει του κοινού εχθρού: των Ελλήνων ανταρτών στα βουνά της Τσαμουριάς

Διακήρυξη 3η

Για τη συντήρηση των ενόπλων Αλβανών πολιτοφυλάκων αποφασίζεται συνεισφορά 5% σε τρόφιμα. Από οικονομικής πλευράς πρέπει να υιοθετηθεί μια πολιτική προστατευτισμού σχετικά με τα προϊόντα της περιοχής, με άλλα λόγια, απαγόρευση της εξαγωγής του ντόπιου λαδιού σε άλλες επαρχίες.

Πιο κάτω ο Redzer Dino ανακοινώνει ότι η αλβανική πολιτοφυλακή θα οργανώσει ένα τμήμα της για να αναλάβει καθήκοντα χωροφυλακής και ότι η στολή της χωροφυλακής θα είναι ιταλική στρατιωτική στολή με μελανέρυθρο περιβραχιόνιο πάνω στο οποίο θα υπάρχει αγκυλωτός σταυρός. Ως πηλίκιο θα έχει το λευκό αλβανικό φέσι, το οποίο μπροστά θα φέρει το αλβανικό εθνόσημο: μαύρο αετό σε κόκκινο πλαίσιο. Δύο έως τρεις χωροφύλακες θα βρίσκονται σε

51. BA-MA Frelburg, RH 28-1-187

κάθε χωριό, έτσι ώστε σε κάθε επαρχία να υπάρχουν περίπου είκοσι άνδρες. Ομάδες χωροφυλάκων έως πέντε άνδρες με στολή θα εκτελούν περιοδείες για την ειρήνευση της περιοχής.

Ο εισηγητής - συνεχίζει στην έκθεσή του ο Bratina - τάχθηκε εναντίον της οπλοφορίας των Αλβανών στα χωριά, τα καταστήματα και την αγορά. Είπε ότι ο Αλβανός είναι τώρα εξοπλισμένος και το καθήκον του είναι να πολεμά εναντίον των Ελλήνων ως άσπονδου εχθρού, αλλά δεν επιτρέπεται ο Αλβανός να γελοιοποιείται φέροντας παντού μαζί του κρεμασμένα τα όπλα. Ο πατριωτισμός της περιοχής είναι αποδεδειγμένος, και όταν ο λαός καλείται να πολεμήσει τους αντάρτες, όλοι έρχονται σαν ένας άνθρωπος. Έχουμε δει πολλές φορές να συγκεντρώνονται αυθόρμητα έως 350 άτομα, εκεί που χρειαζόμαστε μόνο 30...»

Περίπου ένα μήνα μετά τη σύσκεψη αυτή του κλιμακίου της «Ξίλια» στην Ηγουμενίτσα, η στρατιωτική διοίκηση 1032, με έδρα τα Ιωάννινα, στέλνει στο γερμανό στρατιωτικό διοικητή της Ελλάδας ένα έγγραφο το οποίο τιτλοφορεί με τη φράση «Το αλβανικό ζήτημα». Στο έγγραφο αυτό, ο συντάκτης, συνταγματάρχης von Bothmer, μεταφέροντας την εκτίμηση της υφισταμένης υπηρεσίας, γράφει⁵²:

«Ο διοικητής του στρατιωτικού τμήματος που επιχειρεί εναντίον των ανταρτών στη Θεσπρωτία και το οποίο υπάγεται στο 22. Ορεινό Σώμα Στρατού, αντισυνταγματάρχης Remold, εκφράζει σε επιστολή του προς τον αλβανό ηγέτη Redzer Dino ευχαριστίες και ευαρέσκεια για τις υπηρεσίες που προσέφεραν οι Αλβανοί στον αγώνα εναντίον των ανταρτών. Ακόμη και σήμερα η οπλισμένη αλβανική πολιτοφυλακή φρουρεί οδούς, γέφυρες και χωριά στα όρια της κατεχόμενης από τους αντάρτες περιοχής και στηρίζει τις γερμανικές δυνάμεις έμπρακτα στον αγώνα κατά των ανταρτών. Εκτός τούτου εκτελεί και καθήκοντα χωροφυλακής. Ηγέτες της αλβανικής πολιτοφυλακής είναι ο Νουρί, ο Μαζάρ και ο Ρετζέπ Ντίνο, από τους οποίους ο Νουρί έχει τη γενική διοίκηση για όλη την πολιτοφυλακή, ενώ ο Μαζάρ τη διοίκηση της πολιτοφυλακής των επαρχιών της Παραμυδιάς και του Μαργαριτίου, και ο Ρετζέπ Ντίνο τη διοίκηση της πολιτοφυλακής των επαρχιών της Ηγουμενίτσας και των Φιλιατών. Η οικογένεια Ντίνο έχει τη μεγαλύτερη πολιτική επιρροή στον πληθυσμό της Τσαμουριάς, ο οποίος ζητά την ένωσή του με την εγγυηθείσα από τον Φύρερ ελεύθερη Αλβανία, ύστερα από τη φυγή του ελληνικού πληθυσμού και της ηγεσίας του από

52. BA-MA Freiburg, RH 28-1-189

την περιοχή. Με αυτή την έννοια, και σε αντίθεση με όσα υποστηρίζει ο γενικός διοικητής Ηπείρου ότι η περιοχή αυτή κατοικούνταν προπολεμικά κυρίως από Έλληνες, πρέπει να τονιστεί ότι σύμφωνα με την άποψη του ειδικού καθοδηγητή Bratina, υπάρχουν στη Γερμανία εθνολογικοί χάρτες σύμφωνα με τους οποίους η εν λόγω περιοχή [Θεσπρωτία] ήδη προ του πολέμου κατοικούνταν κατά το μεγαλύτερο μέρος από Αλβανούς. Καθώς ο Έλληνας νομάρχης της Παραμυθιάς, ο οποίος μετά τον αφοπλισμό των Ιταλών από την Βέρμαχτ εγκατέλειψε την έδρα του στη Ηγουμενίτσα, είναι άτομο με μηδενική επιρροή, η γερμανική Βέρμαχτ στηρίζεται στις έρευνές της από τις πληροφορίες της οικογένειας Ντίνο, η οποία έχει άριστη ενημέρωση για όλα τα ζητήματα. Ο Έλληνας νομάρχης έχει δηλώσει ρητά ότι του είναι αδύνατον να εφαρμόσει έστω και μία διαταγή που προέρχεται από τη γερμανική διοίκηση. Με την εκτέλεση της διαταγής μπορούν να ασχοληθούν μόνο Έλληνες χωροφύλακες, και εκτός τούτου σε κάθε έναν από τους χωροφύλακες πρέπει να τοποθετηθεί τουλάχιστον ένας ένοπλος στρατιώτης για προστασία.

Ο πλειονοτικός πληθυσμός [η μουσουλμανική μειονότητα], ο οποίος ελέγχει και το μεγαλύτερο μέρος των αγροτικών προϊόντων της περιοχής, προβάλλει αντίσταση μέχρις εσχάτων σε κάθε εντολή της ελληνικής διοίκησης. Πέραν τούτου, ο νομάρχης δεν ήταν σε θέση να μας ενημερώσει σχετικά με την κατάσταση και τις υπηρεσίες στο νομό του. Για τους λόγους αυτούς και κυρίως για την ολοκλήρωση της συγκομιδής της ελιάς και για να εξασφαλιστεί η καλλιέργεια των αγρών της εύφορης αγροτικής περιοχής, είναι απολύτως αναγκαίο να λυθεί άμεσα το ζήτημα της ηγεσίας της Θεσπρωτίας, στο πνεύμα της Αλβανίας. Με την απολύτως σύμφωνη γνώμη των διοικητών των στρατιωτικών μονάδων που υπάγονται στο 22^ο Ορεινό Σώμα Στρατού προτείνεται η ανάθεση των καθηκόντων του νομάρχη στον Ρετζέπ Ντίνο. Με τον τρόπο αυτό εξασφαλίζεται η υποστήριξη των μέτρων της Βέρμαχτ από τον πληθυσμό από κάθε πλευρά, ενώ ένας πιθανός αφοπλισμός και κατάργηση δικαιωμάτων των Αλβανών από μια ελληνική διοίκηση δεν θα προκαλούσε απλώς αναταραχή, αλλά θα προσέθετε ακόμη μια ανταρτική ομάδα στις ήδη υπάρχουσες δύο που πολεμούν κατά της Βέρμαχτ.»

Ο υπεύθυνος της στρατιωτικής διοίκησης 1032, συνταγματάρχης von Bothmer, υιοθετεί τις προτάσεις της περιφερειακής στρατιωτικής διοίκησης της Ηγουμενίτσας, εκφράζει όμως επιφυλάξεις για το αν τη στιγμή εκείνη πρέπει να αναλάβει καθήκοντα νομάρχη κάποιος «Αλβανός», και παραπέμπει το θέμα στη γερμανική κυβέρνηση, χωρίς να παίρνει σαφή θέση υπέρ της επιβολής του Redzep Dino στη θέση του νομάρχη Θεσπρωτίας. Το επιχείρημα

του von Bothmer είναι ότι ο Ράλλης δεν πρόκειται να συναινέσει σε κάτι τέτοιο και ότι το όλο θέμα θα δημιουργήσει επιπλοκές σε επίπεδο σχέσεων του Γ Ράιχ με την ελληνική κατοχική κυβέρνηση.

Ας επανέλθουμε στις εξελίξεις του Ιανουαρίου του 1944, και ειδικά στην απάντηση της γερμανικής διοίκησης στην επιστολή του Τσιμπρή. Στις 17.1.44 η διοίκηση απαντά στον γενικό διοικητή Ηπείρου λέγοντας ότι έχει λάβει μέτρα, κάτι που όπως θα δούμε δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Για την ακρίβεια, θα κάνει ακριβώς το αντίθετο, αφήνοντας την ηγεσία των Τσάμηδων να προχωρήσει περαιτέρω στην de facto οργάνωση της πολιτικής διοίκησης της Θεσπρωτίας. Η απάντηση έχει ως εξής⁵³:

«Οι ισχυρισμοί που διατυπώσατε στα έγγραφά σας διερευνώνται προς το παρόν ενδελεχώς. Οι αναγκαίες ενέργειες για την προστασία από τις αυθαιρεσίες για τις οποίες εκφράζετε φόβους, έχουν δρομολογηθεί.

Πέραν τούτων, παρακαλείσθε όπως μας ενημερώσετε επακριβώς σχετικά με την υπηκοότητα του Μαζάρ και του Ρετζέπ Ντίνιο»

Το «αλβανικό ζήτημα», όπως τιτλοφορούν το σχέδιο εγκαθίδρυσης αλβανικής διοίκησης στη Θεσπρωτία οι γερμανικές αρχές κατοχής, θα απασχολήσει πλέον και τα ανώτατα κλιμάκια της ιεραρχίας του Τρίτου Ράιχ. Ο πληρεξούσιος του γερμανικού υπουργείου των εξωτερικών για τη περιοχή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, πρέσβης Νοϊμπάχερ, όμως, δεν υιοθετεί τις προτάσεις των στρατιωτικών διοικητών της περιοχής της Θεσπρωτίας και της περιφερειακής στρατιωτικής διοίκησης της Ηγουμενίτσας. Προτιμά να έχει ένα διοικητικό σχήμα, όπου η διοίκηση «στα χαρτιά» να είναι ελληνική, αλλά στην ουσία «αλβανική» (μειονοτική). Αυτό ακριβώς πιστοποιεί έγγραφο της Ομάδας Στρατού Ε, με έδρα τη Θεσσαλονίκη, προς το 22^ο Ορεινό Σώμα Στρατού, με έδρα τα Ιωάννινα, στο οποίο γνωστοποιούνται στην υφιστάμενη αρχή οι απόψεις του «υπουργού», όπως ονομάζεται στο έγγραφο ο Νοϊμπάχερ, για το αλβανικό ζήτημα⁵⁴:

«Ο πρωθυπουργός Ράλλης διαβεβαίωσε την υπηρεσία του ειδικού πληρεξούσιου του υπουργείου εξωτερικών στην Αθήνα ότι θα υπάρξει σύντομα αντικατάσταση του νομάρχη Θεσπρωτίας, κατά πάσα πιθανότητα με κάποιον ηλικιωμένο έλληνα αξιωματικό. Επ' αυτού ο Ράλλης επεσήμανε ότι μια επιτυχημένη θητεία του νομάρχη ενόψει των δύσκολων συνθηκών στην εν λόγω πε-

53. BA-MA Freiburg, RH 28-1-189

54. BA-MA Freiburg, RH 28-1-189

ριοχή θα εξαρτηθεί από το εάν ο νέος νομάρχης μπορέσει να στηριχθεί είτε στη γερμανική Βέρμαχτ, είτε σε υπό δημιουργία ομάδες ενόπλων Ελλήνων και ότι η πολιτική δραστηριότητα της ιταλόφιλης ομάδας Ντίνιο πρέπει να απαγορευτεί. Το τελευταίο αίτημα πρέπει κατά την επιθυμία του υπουργού Νούμπάχερ να υπονομευτεί στην πράξη, επειδή η διοίκηση πρέπει να λάβει υπόψη της το αλβανικό στοιχείο που δεν πρέπει να καταπιέζεται μονομερώς»

Εθνοκάθαρση της περιοχής και εξοπλισμός της μειονότητας

Το Εθνικό Αλβανικό Συμβούλιο, συνεπώς, λειτουργεί κανονικά, μόνο που δεν επικοινωνεί για οδηγίες με το Ράλλη, όπως θα έπρεπε να γίνει αν είχε αναλάβει νομάρχης ο Redzer ή ο Nuri Dino και η Θεσπρωτία ανήκε ακόμη στην ελληνική επικράτεια. Η «Ξιλια» επικοινωνεί κατά βάση με τη Βέρμαχτ και την αλβανική κυβέρνηση των Τιράνων. Η ισχύς της μειονότητας αναβαθμίζεται, περιορίζοντας στο ελάχιστο την πρώην χριστιανική πλειονότητα, η οποία τώρα γίνεται μειονοτική ομάδα, με τη βοήθεια ακριβώς της ισχύος των όπλων. Μια διαδικασία πολιτισμικής, γλωσσικής θρησκευτικής και εθνοτικής ομογενοποίησης είναι καθ' οδόν μέσω μιας εκτεταμένης εθνοκάθαρσης της περιοχής που θρίσκεται σε εξέλιξη, με εργαλεία τη στρατιωτική βία και την καθημερινή τρομοκρατία των ένοπλων ομάδων και των ποικίλων συνεργών τους από την πλευρά του μουσουλμανικού πληθυσμού. Η ευγνωμοσύνη της μουσουλμανικής κοινότητας, ειδικά της ηγεσίας της, εκδηλώνεται με την προετοιμασία μαχητών από τη Θεσπρωτία για την αντιμετώπιση του αντάρτικου κινήματος στις περιοχές της Βορείου Ηπείρου, ειδικά στην Κονίσπολη και το Αργυροκάστρο. Για το Nuri Dino ανοίγει μια εναλλακτική προοπτική: να γίνει νομάρχης Αργυροκάστρου.

Η προετοιμασία ενός ευρύτερου σώματος μουσουλμάνων επιστράτων που θα συμβάλει στην καταστολή του αντάρτικου κινήματος στην νότια Αλβανία είχε αρχίσει ήδη από τα τέλη Δεκεμβρίου του 1943, όταν ο διοικητής της 100. Μεραρχίας καταδρομών της Βέρμαχτ που εδρεύει στο Φιέρι της Αλβανίας, στρατηγός Uitz, σε επιστολές του στις 15. και 18.12.43 προς τον διοικητή του 22^ο Ορεινού Σώματος Στρατού, στρατηγό Lanz, του θέτει το ζήτημα⁵⁵. Ο Lanz με επιστολή του της 21.1.44 απαντά θετικά⁵⁶. Σε ένα σημείο, μάλιστα, της επιστολής αναφέρει χαρακτηριστικά το εξής:

55. BA-MA Freiburg, RH 24-22-24

56. BA-MA Freiburg, RH 24-22-24.

«Ο κύριος Nuri Dino μένει εδώ στην πόλη, πολύ κοντά σε μένα. Μεθαύριο θα επικοινωνήσω προσωπικώς μαζί του, προκειμένου να του προσφερθεί στήριξη στη συγκρότηση εθνικών αλβανικών στρατιωτικών τμημάτων. Το αποτέλεσμα αυτής της σύσκεψης θα σας το διαβιβάσω. Και στην περίπτωση αυτή είμαι διατεθειμένος να προωθήσω την υπόθεση κατά τη δική σας αντίληψη.

Αυτά σε ό,τι αφορά τα υπηρεσιακά ζητήματα.

Δράττομαι ωστόσο της ευκαιρίας, αγαπητέ Uiz, να σας ευχηθώ ό,τι καλύτερο για τις εορτές και να σας στείλω συντροφικούς χαιρετισμούς.

Δικός σας πάντοτε

Lanz

Ως χριστουγεννιάτικο δώρο σας στέλνω συνοδευτικά μια φρεσκοχτυπημένη αγριόπαπια»

Η απομάκρυνση μαχητών από τη Θεσπρωτία, όμως, αποδυναμώνει την ασφάλεια των μουσουλμάνων Τσάμηδων στην περιοχή. Οι ελληνικές ανταρτικές δυνάμεις νοτίως του Καλαμά κάνουν αισθητή την παρουσία τους, ενώ αρκετά από τα θύματα της εθνοκάθαρσης της Θεσπρωτίας κατά τη διάρκεια της προηγούμενης περιόδου επανδρώνουν τις ανταρτικές δυνάμεις στην περιοχή αυτή. Αυτό που θα αντισταθμίσει την απώλεια ασφάλειας και θα καλύψει το κενό είναι ο εξοπλισμός των χωριών. Όντως, δίνεται διαταγή για -δοκιμαστικό στην αρχή και συστηματικό στη συνέχεια- εξοπλισμό των μουσουλμανικών χωριών της Θεσπρωτίας. Στη διαταγή αναφέρονται οι λόγοι για τους οποίους κρίνεται αναγκαίο το μέτρο αυτό. Όπως φαίνεται από το σχετικό έγγραφο της Βέρμαχτ, οι λόγοι αφορούν την αυτοάμυνα⁵⁷:

«Η διαταγή για δοκιμαστικό εξοπλισμό του πληθυσμού για λόγους αυτοάμυνας έχει εκτελεστεί. Πέραν τούτου, στις κωμοπόλεις έχει εξοπλιστεί και η τοπική χωροφυλακή. Η Μερραρχία έχει κατά νου να εξοπλίσει και άλλες οργανώσεις αυτοάμυνας. Η τελική εκτέλεση επαφίεται στη Μερραρχία. Προς το παρόν αυτή εξαρτάται από την αποστολή ιταλικών όπλων που έχουν συγκεντρωθεί κατά τον αφοπλισμό [των ιταλικών μονάδων]»

Χωριά όπως η Σαλίτσα, η Πέστιανη, η Δρυμίτσα, η Γκρίκα, η Σκουπίτσα το Γκραικοχώρι και η - προφανώς ερημωμένη από τον χριστιανικό πληθυσμό

57. BA-MA Freiburg, RH 24-22-24/104.

μετά την πυρπόλησή της στα τέλη Σεπτεμβρίου του 1943 - Σέλιανη εξοπλίζονται πλέον επίσημα, όπως φαίνεται από τις αντίστοιχες αναφορές των υπηρεσιών της Βέρμαχτ⁵⁸.

Το τάγμα Nuri Dino

Παράλληλα με τον εξοπλισμό των χωριών της Θεσπρωτίας, αρχίζει να συγκροτείται το λεγόμενο τάγμα Nuri Dino, το οποίο καλείται να δράσει κυρίως στην περιοχή του Αργυροκάστρου. Γίνονται οι αναγκαίες συνεννοήσεις με τον αρμόδιο γερμανό στρατηγό, υπεύθυνο για την Αλβανία, ο οποίος στις 29.3.44 δίνει τη σχετική άδεια:⁵⁹

«Ο κ. Nuri Dino έχει την άδεια να συγκροτήσει ένα εθνικό αλβανικό στρατιωτικά οργανωμένο τάγμα επιστράτων εθελοντών στην περιοχή Αργυροκάστρου με σκοπό να πολεμήσει εναντίον των κομμουνιστών ανταρτών της περιοχής.

Η επαφή με τους εγγύς ευρισκόμενους διοικητές των γερμανικών δυνάμεων είναι απαραίτητη, ειδικά πριν από την πραγματοποίηση σημαντικών επιχειρήσεων»

Ήδη νωρίτερα, και συγκεκριμένα στις 21.1.44, είχαν ζητηθεί τέσσερις Αλβανοί αξιωματικοί για τη στελέχωση του τάγματος⁶⁰:

«Για το υπό συγκρότηση τάγμα “Nuri Dino” παρακαλούμε για την απόσπαση τεσσάρων Αλβανών αξιωματικών (αν είναι δυνατόν ένας από αυτούς με γνώσεις στη Γερμανική ή τη Γαλλική). Προώθηση στο Αργυρόκαστρο.»

Όπως μαθαίνουμε από σχετικό έγγραφο για τη δομή του τάγματος, το τάγμα «Νουρί Ντίνο» παρουσιάζει στις 18.3.1944 την εξής εικόνα σε ό,τι αφορά τη σύνθεση, το ρουχισμό και τον οπλισμό⁶¹:

«Δύναμη του τάγματος προς το παρόν: 691 άνδρες

300 άνδρες από την περιοχή Ηγουμενίτσα-Φιλιάτες-Παραμυδιά

391 άνδρες από την περιοχή Αργυροκάστρου

Το τάγμα υπάγεται από επιχειρησιακής πλευράς στη Μεραρχία Steyger και οικονομικώς στο I/724. Το I/724 έχει την ευθύνη της παραλαβής και της

58. BA-MA Freiburg, RH 24-22-24/109.

59. BA-MA Freiburg, RH 24-22-24/80.

60. BA-MA Freiburg, RH 24-22-24/115

61. BA-MA Freiburg, RH 24-22-24.

διανομής του συσσιτίου.

Ο εφοδιασμός με ρουχισμό, οπλισμό και πυρομαχικά ρυθμίζεται κεντρικά από το [22^ο ορεινό] Σώμα Στρατού στα Ιωάννινα.

Με βάση τη διαταγή του Γενικού Στρατηγείου του XXII Ορεινού Σώματος Στρατού/Ιc Nr. 3504/43 αναλογούν στο τάγμα:

1000 στολές, 1000 όπλα, 16 όλμοι, 16 ελαφρά οπλοπολυβόλα, 100.000 σφαίρες για ατομικό όπλο, 32.000 πυρομαχικά για ελαφρύ οπλοπολυβόλο.

Μέχρι τώρα έχουν παραληφθεί:

800 στολές, 300 όπλα, 4 ελαφρά οπλοπολυβόλα, 71.200 σφαίρες, 23.400 πυρομαχικά για ελαφρύ οπλοπολυβόλο»

Όμως τα πράγματα δεν εξελίσσονται τόσο ομαλά για τον Nuri Dino. Στο Αργυροκάστρο υπηρετεί εκείνη την εποχή ως νομάρχης ένας ομοϊδεάτης, ο Vehip Runa, ο οποίος φαίνεται ότι δεν είναι διατεθειμένος να ανεχθεί να παρακάμπεται από το Nuri σε πολιτικο-στρατιωτικό επίπεδο. Δημιουργούνται τριβές ανάμεσά τους, οι οποίες υποχρεωτικά πρέπει να λυθούν σε ανώτερο επίπεδο. Έτσι στις 22.5.44 ο Ντίνο απευθύνεται στον Αλβανό υπουργό εσωτερικών Hhafer Deva, από τον οποίο ζητά ξεκαθάρισμα των αρμοδιοτήτων, όπως φαίνεται από χειρόγραφο σημείωμα που συντάσσει στα γαλλικά και το υπογράφει ο ίδιος⁶². Την ίδια ακριβώς αποσαφήνιση ζητά και το 22^ο Ορεινό Σώμα Στρατού από τον ανώτατο στρατιωτικό διοικητή της Αλβανίας, απευθύνοντάς του μια όμοια στο περιεχόμενο επιστολή με εκείνη του Nuri⁶³.

«Ο Nuri Dino παρακαλεί τον υπουργό εσωτερικών Xhafer Deva για αποσαφήνιση της θέσης του ως ηγέτη της πολιτοφυλακής σε σχέση με το Γενικό Στρατηγείο Ιωαννίνων αφ' ενός και απέναντι στο νομάρχη Αργυροκάστρου αφ' ετέρου.

Το Γενικό Στρατηγείο ενδιαφέρεται επίσης για αποσαφήνιση, καθώς ο Nuri Dino φαίνεται να έχει εξουσιοδοτηθεί από τα Τίρανα να διατηρεί απ' ευθείας επαφή, ενώ η οδηγία του νομάρχη Αργυροκάστρου είναι να υπάγεται η αλβανική πολιτοφυλακή της περιοχής σε εκείνον.

Λόγω του τελευταίου γεγονότος έχει γίνει συνεννόηση με το νομάρχη, ώστε όλες οι εντολές της Γενικής Διοίκησης προς τον Ντίνο να διαβιβάζονται μέσω του νομάρχη».

62. BA-MA Freiburg, RH 24-22-24/81.

63. BA-MA Freiburg, RH 24-22-24/86.

Τελικά, και παρά τις άοκνες προσπάθειές του, ούτε νομάρχης Αργυροκάστρου θα γίνει, ούτε θα μπορέσει να αυτονομηθεί από τον αντίζηλό του Vehip Runa.

Nuri Dino: άριστος πληροφοριοδότης, διοικητής ναζιστικού τάγματος, μαυραγορίτης

Οι προστριβές, όμως, με τον Runa φαίνεται πως έχουν και μια πιο υλική βάση. Στις 13.6.44 ο υπολοχαγός Petersen, ο άνθρωπος του Lanz στο Αργυρόκαστρο και ταυτόχρονα σύνδεσμός του με την αλβανική πολιτική διοίκηση της περιοχής, αναφέρει τα εξής⁶⁴:

«Αναφέρω το ακόλουθο συμβάν:

Στους Αγ. Σαράντα βρισκόταν αποθηκευμένοι περίπου 3 τόνοι αραβοσίτου, αλάτι και ένα ποσό 90.000 αλβανικών φράγκων. Οι Αγ. Σαράντα ανήκουν στη νομαρχία του Αργυροκάστρου. Έτσι ο αντινομάρχης των Αγ. Σαράντα είχε υποσχεθεί τα εφόδια αυτά στον νομάρχη [Αργυροκάστρου] Runa και είχε ήδη οργανώσει την αποστολή τους. Πριν όμως προλάβουν να μεταφερθούν τα υλικά αυτά – τα οποία είναι απολύτως αναγκαία εδώ – από τους Αγ. Σαράντα στο Αργυρόκαστρο, κατασχέθηκαν και απομακρύνθηκαν από τον Nuri Dino, παρά τις αντιρρήσεις του αντινομάρχη.

Όπως είπε ο Runa, ο Nuri Dino μετέφερε τα πράγματα αυτά στα Ιωάννινα με σκοπό το εμπόριο - κυρίως με το χρηματικό ποσό που αφαίρεσε. Ο φρούραρχος των Αγ. Σαράντα έδωσε τη συγκατάθεσή του για την κίνηση αυτή του Nuri Dino – προφανώς λόγω άγνοιας της κατάστασης.

Ο νομάρχης παρακαλεί τη Γενική Διοίκηση να ενημερώσει τις γερμανικές υπηρεσίες στο Δέλβινο και τους Αγ. Σαράντα ότι οι περιοχές αυτές ανήκουν στη νομαρχία Αργυροκάστρου και ότι εντέλει αυτός που δικαιούται να δίνει εντολές στον αντινομάρχη των Αγ. Σαράντα Τζεμίλ Λέκα και του Δελβίνου Κάνι Λέσκου είναι ο νομάρχης Runa. Ο Runa δικαιολογημένα είναι σφόδρα εξοργισμένος με την εισπήδηση του Nuri Dino στη νομαρχία του, καθώς λόγω της ακύρωσης αυτής της αποστολής σιτηρών, η επισιτιστική κατάσταση έχει γίνει τόσο κρίσιμη, ώστε η υπηρεσία εφεδρικών εφοδίων του γερμανικού στρατού παρακαλείται να αποστείλει επειγόντως στο Αργυρόκαστρο με το αυριανό δρομολόγιο έξι τόνους αραβοσίτου ή σίτου».

64. BA-MA Freiburg, RH 24-22-24

Από πληροφοριοδότης και οργανωτής της πολιτικο-στρατιωτικής δραστηριότητας των μουσουλμάνων Τσάμηδων στη Θεσπρωτία, ο Nuri Dino γίνεται διοικητής του ομώνυμου τάγματος στο Αργυρόκαστρο για να εμπλακεί τελικά σε υποθέσεις μαύρης αγοράς, όπως τον κατηγορεί ο ομοϊδεάτης ανταγωνιστής του, νομάρχης Αργυροκάστρου. Παρόλα αυτά οι σχέσεις του με τη γερμανική στρατιωτική διοίκηση της Ηπείρου θα παραμείνουν μέχρι το τέλος στενές.

Τον Ιούνιο του 1944 η φαντασίωση της ένωσης της Θεσπρωτίας με τη Μεγάλη Αλβανία, όπως την είχε υποσχεθεί ο Χίτλερ, βρίσκεται προς το τέλος της. Και ο Nuri Dino το γνωρίζει. Η αποστολή του τώρα είναι να υπερασπιστεί τη de facto εξουσία των μουσουλμάνων Τσάμηδων στην περιοχή αυτή κάτω από στρατιωτικά αντιξοές έως δραματικές για εκείνον συνθήκες. Η εξουσία των Τσάμηδων απειλείται ευθέως από τον ΕΔΕΣ και τις συμμαχικές δυνάμεις, οι οποίες επιδιώκουν τον πλήρη έλεγχο των θεσπρωτικών ακτών και τη δημιουργία εκτεταμένου προγεφυρώματος για εφοδιασμό της ελληνικής αντίστασης προκειμένου να οργανωθούν οι δολιοφθορές στις αποχωρούσες γερμανικές δυνάμεις. Αυτό που καταφέρει ο ηγέτης της μουσουλμανικής μειονότητας, παρά την πίεση που δέχονται οι δυνάμεις του, είναι να οργανώσει και να πετύχει το καλοκαίρι του 1944 την εκκένωση της περιοχής νοτίως του Καλαμά με ελάχιστες απώλειες. Οι συμμαχικές δυνάμεις και ο Ζέρβας παρέχουν συνειδητά τον αναγκαίο χρόνο για την επιχείρηση αυτή, η οποία στην πρώτη της φάση δεν ήταν αναίμακτη, καθώς ήταν αδύνατον να ελεγχθούν από πράξεις αυτοδικίας και αντεκδίκησης οι μαχητές των στρατιωτικών μονάδων του Ζέρβα στην περιοχή, και ειδικά εκείνοι που η ίδια η ζωή τους είχε σημαδευτεί επί τέσσερα χρόνια από τη κατοχική βία των ενόπλων Μουσουλμάνων της Θεσπρωτίας και των οποίων αγαπημένα πρόσωπα είχαν δολοφονηθεί από αυτούς. Σε σύγκριση πάντως με τα αιματηρά επεισόδια με δυνάμεις (εθνοτικά) Γερμανούς και άλλους πρόσφυγες που καταγράφηκαν κατά την προέλαση του κόκκινου στρατού τους τελευταίους μήνες των συγκρούσεων στο ανατολικό μέτωπο⁶⁵, τα βίαια επεισόδια εναντίον αμάχων Μουσουλμάνων στην Παραμυθιά, το Καρβουνάρι, την Πάργα και τους Φιλιάτες το καλοκαίρι και το Φθινόπωρο του 1944 ήταν εξαιρετικά περιορισμένα, και αυτό επειδή τελικά ο Ζέρβας μπόρεσε να επιβάλει την αναγκαία πειθαρχία για την περιφρούρηση του συγκεντρωμένου σε διάφορα ασφαλή σημεία άμαχου μουσουλμανικού πληθυσμού⁶⁶.

Η εκκένωση του συνόλου σχεδόν του μουσουλμανικού πληθυσμού της

65. Βλ. Glotz 2003, Urban 2006.

66. Βλ. Μαντά 2004: 179.

Θεσπρωτίας – με εξαίρεση τους λίγους μουσουλμάνους μαχητές που ήταν ενταγμένοι στο αντάρτικο του ΕΔΕΣ κυρίως από το χωριό Κόντρα της Γκρόπας - ήταν, ίσως, μια από τις λίγες ρεαλιστικές αποφάσεις που πήρε ο Nuri Dino όταν δεν μπορούσε πλέον παρά να παραδεχτεί ότι το σενάριο του αλυτρωτισμού είχε ακυρωθεί οριστικά. Η τραγωδία, όμως, της υπόθεσης αυτής δεν βρίσκεται στην αυτοκαταστροφική πορεία της ηγεσίας των μουσουλμάνων Τσάμηδων της Θεσπρωτίας, αλλά στο ότι η ηγεσία αυτή, χωρίς να συναντήσει στο εσωτερικό της μειονότητας τους φραγμούς και τις αντιστάσεις που θα περίμενε κανείς, κατάφερε και παγίδευσε το σύνολο σχεδόν των ομοεθνών της⁶⁷ να συμμετάσχουν στην υλοποίηση της αλβανικής μεγάλης ιδέας, να υπολογίσουν σε λάθος σύμμαχο για την πραγμάτωση της ένωσης της Θεσπρωτίας με την Αλβανία και τελικά να οδηγηθούν αναγκαστικά στον ξεριζωμό στα πλαίσια μιας εθνοκάθαρσης εξ αντανακλάσεως, παρόμοια με εκείνες που σημειώθηκαν με γερμανικούς πληθυσμούς σε χώρες της Ανατολικής Ευρώπης με την προέλαση του σοβιετικού στρατού⁶⁸. Ότι ο ξεριζωμός ήταν το πιο αναίμακτο σενάριο, αν η συμμαχία με τη Βέρμαχτ κατέρρεε, το γνώριζε, όπως αποδεικνύεται από τη μελέτη των γερμανικών στρατιωτικών αρχείων, η ηγεσία της μειονότητας από πολύ νωρίς. Αποφάσισε, όμως, να αναλάβει το ρίσκο και να παίξει με συνέπεια το χαρτί του αλυτρωτισμού, μιλώντας στα μέλη της μειονότητας μέχρι τα τελευταία για «νίκη» και για «απελευθέρωση» της Θεσπρωτίας. Η ηγετική ομάδα των μουσουλμάνων Τσάμηδων έπαιξε κυριολεκτικά με τη φωτιά και έχασε.

Πολυπολιτισμός και σύγκρουση

Η πολιτισμική ετερότητα της Θεσπρωτίας την περίοδο 1913-1944 αποδείχτηκε μια ανταγωνιστικού τύπου, έντονα διαιρετική και συγκρουσιακή πολυμορφία. Εξωτερικές δυνάμεις αλλά και εσωτερικά αλυτρωτικά δίκτυα αφ' ενός, βαδύτατα συντηρητικές κοινωνικές δομές και νοοτροπίες του μουσουλμανικού πληθυσμού της περιοχής αφ' ετέρου, και τέλος η απουσία μιας συγκροτημένης και σταθερής ενταξιακής πολιτικής της κεντρικής ελληνικής διοίκησης

---

67. Ο πολύ περιορισμένος αριθμός Μουσουλμάνων Τσάμηδων που μετά την άνοιξη του 1944 εντάχθηκαν στο 15ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ, ενώ προηγουμένως είχαν υπηρετήσει ως επίστρατοι στα στρατιωτικά σώματα του Μαΐζαρ και του Νουρί Ντίνο, δεν αλλάζει την παραπάνω εικόνα αναφορικά με τη μαζική συμμετοχή της μουσουλμανικής μειονότητας της Θεσπρωτίας στην περιπέτεια του αλυτρωτισμού που την οδήγησε η ηγεσία της.

68. Glotz 2003, Urban 2006.

ειδικά για την περιοχή - και ιδιαίτερα στον τομέα της εκπαιδευτικής πολιτικής - συνέτειναν στο να συνεχιστεί το προγενέστερο οθωμανικό μοντέλο του 'πολυπολιτισμού' με παράλληλα συμβιώνουσες εθνοπολιτισμικές κοινότητες. Όλοι αυτοί οι παράγοντες απέτρεψαν τη δημιουργία μιας συνεκτικής δύναμης για την κοινωνία με κοινό κώδικα σε κρίσιμες περιοχές του δημοσίου βίου, πέρα από τις όποιες θρησκευτικές ή άλλες ιδιαιτερότητες οι οποίες αυτές καθ' εαυτές δεν συνιστούν κατ' ανάγκην αιτίες σύγκρουσης. Οι κοινοί νόμοι ή ο συνταγματικός πατριωτισμός - το ελάχιστο μιας συνύπαρξης με όρους εθνοπολιτισμικής ετερότητας, το οποίο ορισμένοι μάλλον υπερβολικά αισιόδοξοι οπαδοί της μετανεωτερικής πολυπολιτισμικότητας στα πλαίσια μιας πολυεθνικής κοινωνίας θεωρούν επαρκή συνθήκη για την κοινωνική και εθνική συνοχή, ακόμη και για τη σημερινή εποχή - δεν μπορούν να λειτουργήσουν από μόνα τους ως συνεκτικοί δεσμοί για τη συνοχή μιας κοινωνίας και δεν μπορούν να εγγυηθούν τη συνέχειά της. Η εξίσωση που οδηγεί στην κοινωνική και την εθνική συνοχή περιέχει περισσότερες παραμέτρους.

Όταν σε μια συγκρουσιακή περίσταση, όπως η περίοδος της κατοχής, όπου δύο κοινότητες, πλειονοτική και μειονοτική, απομακρύνονται αντί να πλησιάζουν η μία την άλλη, κυρίως μέσω της αποδοχής και προσαρμογής της μειονοτικής κοινότητας στους κεντρικούς κώδικες του κοινωνικού κορμού, με παράλληλη εγγύηση της ισονομίας και της ισοπολιτείας εκ μέρους της διοίκησης, δημιουργείται ένα δυναμικό σύγκρουσης το οποίο ενεργοποιείται όταν η πολιτικοστρατιωτική συγκυρία το επιτρέψει. Όχι μόνον μια «κλίμακα» γύρω από τους Ντιναίους - όπως ήθελε να παρουσιάζει τα πράγματα η αλβανική κομμουνιστική ιστοριογραφία του καθεστώτος Χότζα και των επιγόνων του και όπως τα παρουσιάζει χωρίς σοβαρό αντιλογο μια κομμουνιστογενής ιστορική αφήγηση ορισμένων εγχώριων διανοητών που στοχεύουν προφανώς σε κάτι περισσότερο από τη διεύρυνση του γνωστικού ορίζοντα των αναγνωστών και την καλλιέργεια της κριτικής τους σκέψης - αλλά το σύνολο σχεδόν του μουσουλμανικού πληθυσμού της Θεσπρωτίας, αυτών που επεκράτησε αργότερα να ονομάζονται Τσάμηδες και που στη λαϊκή γλώσσα των κατοίκων της περιοχής ονομάζονταν λόγω θρησκείας Τούρκοι, πίστεψε ότι η ευκαιρία για την απαλλαγή από τον ελληνικό πολιτικό και πολιτισμικό «ζυγό», όπως παρουσίαζε την υπαγωγή της Θεσπρωτίας στην ελληνική επικράτεια η ηγεσία της, είχε δοθεί με την πολιτική, στρατιωτική και οικονομική κατάρρευση του ελληνικού κράτους στην περιοχή και με την επιβολή κατοχικών καθεστώτων, πρώτα του ιταλικού και αργότερα του γερμανικού. Στο σενάριο της «απελευθέρωσης» της Θεσπρωτίας, δηλαδή της απόσπασής της από την ελληνική επικράτεια και της προσάρτησής της

στην Αλβανία, στα πλαίσια μιας μεταπολεμικής Μεγάλης Αλβανίας, όπως την προέβαλε η αλβανική και η γερμανική προπαγάνδα της εποχής με την παραγωγή και διακίνηση κατάλληλου πληροφοριακού υλικού⁶⁹ δεν πίστεψε μόνο ο Νουρί, ο Μαζάρ και ο Ρετζέπ Ντίνιο, ο Γιασίν Σαντίκ και ο Αβδουλά Κασήμ, αλλά και η μεγάλη πλειοψηφία των ομοδηρήσκων τους, η οποία συσπειρώθηκε γύρω από τα πρόσωπα αυτά. Αυτό το σενάριο υπηρέτησαν – και δεν ήταν οι μόνοι στην κατεχόμενη από τα ναζιστικά στρατεύματα Ευρώπη – με τη χρήση εγκληματικής βίας, με τη διάπραξη ωμοτήτων εναντίον του εθνοτικά ελληνικού πληθυσμού, ώστε να πετύχουν την εκκαθάριση της Θεσπρωτίας από τη χριστιανική «ετερότητα». Το κέλυφος μέσα στο οποίο μπόρεσε να εκδηλωθεί η βία ήταν το καθεστώς κατοχής, και εγγύηση για την ανθεκτικότητα του κελύφους τα φασιστικά ιταλικά στην αρχή, και μετά τα γερμανικά όπλα.

Αυτή την αλήθεια, έτσι όπως αναδύεται μέσα από τη μελέτη των αρχείων της γερμανικής κατοχικής δύναμης στην Ήπειρο, αλλά και μέσα από τις αφηγήσεις των ανθρώπων που έζησαν τα γεγονότα από πρώτο χέρι, είναι υποχρεωμένο να αναδείξει το ελληνικό σχολείο στα πλαίσια της παιδείας του πολίτη. Γιατί η εικόνα της πραγματικότητας, έτσι όπως δίνεται μέχρι σήμερα από το αλβανικό εκπαιδευτικό σύστημα στους Αλβανούς μαθητές, συμπεριλαμβανομένων των εθνοτικά Ελλήνων μειονοτικών μαθητών, κυρίως μέσω των σχολικών βιβλίων του μαθήματος της Ιστορίας και της Γεωγραφίας σε όλες τις βαθμίδες της αλβανικής εκπαίδευσης, όχι μόνο δεν μπόρεσε ακόμη να ξεφύγει από το ύφος και το λεξιλόγιο της πολιτικής προπαγάνδας του προηγούμενου καθεστώτος, αλλά μετεξελιχθήκε σε ανοιχτό και επικίνδυνο εκπαιδευτικό εθνικισμό με σαφή ανθελληνική και αντιευρωπαϊκή αιχμή, απέναντι στον οποίο δεν επιτρέπεται να μένει αδρανές το ελληνικό κράτος ως μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Όχι μόνον οι Ντιναίοι, συνεπώς, αλλά το σύνολο σχεδόν της μουσουλμανικής μειονότητας στην κατεχόμενη Θεσπρωτία ψυχανεμίζονταν πως αν κάτι πάει στραβά, αν σπάσει το κέλυφος που επέτρεπε και νομιμοποιούσε τη βία εναντίον του χριστιανικού πληθυσμού, η συμβίωση των δύο κοινοτήτων θα ήταν πλέον αδύνατη και ότι η πιο πιθανή λύση θα ήταν η φυγή, αν οι αντάρτες του Ζέρβα – δηλαδή ο συμμαχικός παράγων – το επέτρεπε⁷⁰. Όπως τονίσαμε ήδη, η Θεσπρωτία δεν είναι η μόνη περιοχή της Ευρώπης όπου συνεργαζόμενοι με τον άξονα, και ειδικά με τους ναζί, μειονοτικοί πληθυσμοί αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν

69. BA-MA Freiburg, RH 28-1-191.

70. Ήδη από το καλοκαίρι του 1943 μουσουλμάνοι πληροφοριοδότες των γερμανικών υπηρεσιών της περιοχής καταγγέλλουν στη γερμανική στρατιωτική διοίκηση «νουθεσίες» των

τις εστίες τους, όταν τα κατοχικά καθεστώτα στις αντίστοιχες περιοχές κατέρρεαν και η νέμεσις ήταν πολύ πιθανή. Οι 18.000 περίπου μουσουλμάνοι Τσάμηδες της Θεσπρωτίας που εγκατέλειψαν το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1944 την πατρίδα τους θυμίζουν τη δομή μιας τραγωδίας, με την αρχαία ελληνική σημασία του όρου. Στην αρχή, μέσω της ευθυγράμμισης με την ηγεσία τους και μέσω της έμπρακτης στήριξης που παρείχαν σε αυτή, ταυτίστηκαν με τα εγκληματικά καθεστώτα που είχαν προκαλέσει την κατοχή. Μετά έστρεψαν τα όπλα εναντίον των χριστιανών γειτόνων, αφήνοντας πίσω τους τα πεπραγμένα κοινών εγκλημάτων, εγκλημάτων πολέμου και εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας εις βάρος του χριστιανικού πληθυσμού. Στο τέλος ήρθε η νέμεσις μέσω της ίδιας μεθόδου που υπακούοντας στις εντολές της ηγεσίας τους πρώτοι εκείνοι είχαν εφαρμόσει για την «κάθαρση» της Θεσπρωτίας από το χριστιανικό στοιχείο.

Από γερμανικής πλευράς, για τα εγκλήματα στη Θεσπρωτία λογοδότησε μέχρι σήμερα μόνον ένας, ο διοικητής του 22^{ου} Σώματος Στρατού, στρατηγός Hubert Lanz, ο οποίος καταδικάστηκε το 1947 σε 12 χρόνια κάθειρξη για να κυκλοφορήσει ξανά ελεύθερος το 1951, μετά από ένα είδος αμνηστίας που του χορηγήθηκε με παρέμβαση του αμερικανικού παράγοντα. Καταδίκες για τους υπευθύνους από πλευράς μουσουλμάνων Τσάμηδων υπήρξαν από ελληνικά δικαστήρια⁷¹, αλλά οι υπεύθυνοι, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, ποτέ δεν εξέτισαν τις ποινές, καθώς οι υπόδικοι βρίσκονταν εκτός ελληνικής επικράτειας. Ο Μαζάρ Ντίνο είχε οδυνηρό τέλος μέσα στο αλβανικό έδαφος. Δεν συνέβη το ίδιο με τους άλλους δύο πρωταγωνιστές της βίας, που μπορεί να μην έγιναν ποτέ νομάρχες της Θεσπρωτίας ή του Αργυροκάστρου, αλλά έγιναν πετυχημένοι και συνεργαζόμενοι επιχειρηματίες, ο ένας, ο Νουρί Ντίνο, στη Μαγνησία της Μικρασίας και ο άλλος, ο ανεψιός του Ρετζέπ, στο Μόναχο⁷².

Ιταλών στρατιωτικών προς τους Τσάμηδες να είναι πιο προσεκτικοί στη συνεργασία τους με τις γερμανικές αρχές κατοχής, διότι όταν οι Γερμανοί εγκαταλείψουν την Ελλάδα, η τύχη των τελευταίων θα είναι υποχρεωτικά η φυγή από την περιοχή.

71. Σύμφωνα με έκθεση του 2ου Γραφείου του Κέντρου Αλλοδαπών Ηπείρου (Ιανουάριος 1948) είχαν δικαστεί από το Ειδικό Δικαστήριο Δωσιλόγων Ιωαννίνων στο διάστημα από το 1945 μέχρι και τα τέλη του 1947 1701 πρόσωπα που εμπλέκονταν σε εγκληματικές ενέργειες κατά τη διάρκεια της κατοχής, ενώ παρέμεναν ακόμη εκρεμείς δικογραφίες. Αρκετές από τις καταδικαστικές αποφάσεις αφορούσαν τη θανατική ποινή ή τα ισόβια δεσμά. Οι δίκες αυτές ολοκληρώθηκαν το 1949 με τις τελευταίες έξι (6) σε σύνολο περίπου 670 αποφάσεων από το 1945 μέχρι το 1949.

72. Remold 1973.

Η ελληνική πολιτεία δεν ασχολήθηκε ποτέ μαζί τους μετά την ερήμην καταδίκη στο Ειδικό Δικαστήριο Δωσιλόγων στα Ιωάννινα. Πίστεψε, ίσως, ότι με το χρόνο όλα θα ξεχαστούν. Η ιστορική εξέλιξη, και ειδικά ο νέος αλβανικός εθνικισμός που ξεπήδησε μέσα από τα χαλάσματα του κομμουνιστικού ερειπίου, αποδεικνύει ότι η πολιτεία έκανε λάθος εκτίμηση. Όμως τα εγκλήματα πολέμου παραμένουν, οι σφαγές αμάχων από στελέχη της γερμανικής κρατικής μηχανής σε συνεργασία με μουσουλμάνους Τσάμηδες που δολοφονούν ή αφήνουν να δολοφονούνται εν ονόματι της μεγάλης Γερμανίας ή της μεγάλης Αλβανίας άμαχοι, δεν παραγράφονται. Η αβελτηρία των ελληνικών κυβερνήσεων από το 1945 μέχρι σήμερα να διεκδικήσουν και να πετύχουν ηθικές και υλικές αποζημιώσεις για τα εγκλήματα πολέμου στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της κατοχής δεν σημαίνει ούτε ότι τα εγκλήματα είναι επινοημένα, ούτε ότι το θέμα αποζημιώσεων έχει κλείσει. Το ότι ειδικά στη Θεσπρωτία συνεργοί στα εγκλήματα αυτά υπήρξαν Έλληνες πολίτες, μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας, δεν απαλλάσσει ούτε τους μεν, ούτε τους δε από την ηθική τουλάχιστον υποχρέωση να αναγνωρίσουν ότι υπήρξαν οι πρωταγωνιστές αυτών των εγκλημάτων μέσω μιας δημόσιας συγγνώμης απέναντι στους συγγενείς των θυμάτων. Όπως δεν απαλλάσσει την ελληνική πολιτεία από την υποχρέωσή της να μεριμνά για τη διδασκαλία της σύγχρονης Ιστορίας, χωρίς να κάνει εκπτώσεις προς χάριν, υποτίθεται, των σχέσεων καλής γειτονίας με τη νέα πατρίδα των απογόνων των μουσουλμάνων Τσάμηδων, την Αλβανία. Διότι η καλή γειτονία δεν μπορεί να οικοδομείται πάνω σε ψεύδη. Αντιθέτως, απαιτεί τη γενναιότητα της παραδοχής της ιστορικής αλήθειας από όλες τις πλευρές. Και αυτή δεν αφήνει περιθώρια ούτε για παρερμηνείες, ούτε για ωραιοποιήσεις, ούτε για στρεβλώσεις και για αποσιωπήσεις.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- Αρχιμανδρίτης, Ι. (χ.χ.). Τσάμηδες. Οδύνη και δάκρυα της Θεσπρωτίας. Εκδ. Γεωργιάδης.
- Γκότοβος, Α. (2007). Η Παραμυδιά στο στόχαστρο: νέα στοιχεία για τον μαύρο Σεπτέμβρη του '43. Παραμυδιά: Φιλοπρόοδος Όμιλος Παραμυδιάς.
- Γκουρογιάννης, Β. (1996). Το ασημόχορτο ανθίζει. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Ζιάγκος, Ν. (1978). Αγγλικός ιμπεριαλισμός και εθνική αντίσταση 1940-1945. Τόμος Β'. Αθήνα
- Κραψίτης, Β. (1992). Η ιστορική αλήθεια για τους μουσουλμάνους Τσάμηδες. Αθήνα.
- Λάμπρου, Χ. Κ. (1949). Οι Τσάμηδες και η Τσαμουριά. Αθήνα.
- Μαντά, Ε. (2004). Οι Μουσουλμάνοι Τσάμηδες της Ηπείρου (1923-2000). Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ.
- Μαργαρίτης, Γ. (2005). Ανεπιθύμητοι συμπατριώτες. Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Μιχαλόπουλος, Δ. (1993). Τσάμηδες. Αθήνα: Αρσενίδης.
- Μουσελίμης, Σ. (1976). Ιστορικοί περίπατοι ανά την Θεσπρωτία. Θεσσαλονίκη.
- Παπαδόπουλος, Α. (1992). Άπειρος Χώρα. Αθήνα: Λιδάνης.
- Παπαμανώλης, Θ. (1945). Κατακαύμενη Ηπειρος. Αθήνα.
- Παπαθεοδώρου, Α. (2002). Χρίστος Ι. Σούλης. Το «Τσάμικο» και το Βορειοηπειρωτικό. Αφιέρωμα στα 50 χρόνια από το θάνατό του (1951-2001). Αθήνα.
- Παρόλας, Γ. (2011). Γη Θεσπρωτών. Τόμος Α' και Β'. Αθήνα: Εκδόσεις 4π.
- Παυλίδης, Β. (2009). Οι Αλβανοτσάμηδες της περιοχής Παραμυδιάς και η κατοχή. Αθήνα.
- Σάβρας, Γ. (2001). Μνήμες της τραγικής περιόδου 1936-1945.
- Σούλης, Κ. (2008). Ιστορικές αναδρομές. Θεσπρωτία και περί αυτήν χώρες (1700-1944). Αθήνα: Δωδώνη.
- Τσαμάτος, Π. (1997). Εν Παραμυδιά, 29.9.1943. Παραμυδιά: Φιλοπρόοδος Όμιλος Παραμυδιάς.
- Χρήστου, Π. (2011). Το καλειδοσκόπιο της Θεσπρωτίας. Αθήνα: Παπαζήσης.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Böhm, J. (2009). Die deutsche Volksgruppe in Jugoslawien 1918-1941. Innen- und Aussenpolitik als Symptome des Verhältnisses zwischen deutscher Minderheit und jugoslawischer Regierung. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Gebel, R. (2000). "Heim ins Reich!". Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland (1938-1935). München: Oldenburg Verlag.
- Glötz, P. (2003). Die Vertreibung. Böhmen als Lehrstück. München: Ullstein Verlag.
- Herbert, U. (1997). Hitler's foreign workers: enforced foreign labor in Germany under the Third Reich. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaltenegger, R. (1997). Gebirgsjäger im Kaukasus. Die Operation "Edelweiss"

- 1942/43. Gratz und Stuttgart: Leopold Stocker Verlag.
- Kaltenegger, R. (1981). Die Stammdivision der deutschen Gebirgstruppe. Weg und Kampf der 1. Gebirgs-Division 1935-1945. Gratz: L. Stocker Verlag
- Lumans, V. (1993). Himmler's auxiliaries. The Volksdeutsche Mittelstelle and the German national minorities of Europe 1933-1945. Chapel Hill : University of North Carolina Press.
- Luther, T. (2004). Volkstumspolitik des Deutschen Reiches 1933-1938. Die Auslandsdeutschen im Spannungsfeld zwischen Traditionalisten und Nationalsozialisten. Stuttgart: Steiner Verlag.
- Meyer, H. F. (2008). Blutiges Edelweiß. Die 1. Gebirgs-Division im Zweiten Weltkrieg. Berlin: Ch. Links
- Remold, J. (1930). Geländeaufgaben für die Hitler-Jugend. Oldenburg: Gerhard Stalling.
- Remold, J. (1934). Handbuch für die Hitler-Jugend. Band 2. Huber Verlag.
- Remold, J. (1967). Tagebuch eines BTL. Kommandeurs. Schild Verlag.
- Remold, J. (1963). Erlebtes und Erschautes aus sowjetischer Gefangenschaft. G. Olzog Verlag.
- Remold, J. (1973). Erlebte Türkei. Bierehoven Verlag.
- Rodriguez, J. (2008). Slavery in the modern world. A history of political, social and economic oppression. ABC-CLIO Verlag.
- Spannenberger, N. (2005). Der Volksbund der Deutschen in Ungarn 1938-1945 unter Horthy und Hitler. München: Oldenburg Verlag.
- Urban, T. (2006). Der Verlust. Die Vertreibung der Deutschen und Polen im 20. Jahrhundert. München: Beck Verlag
- Wedekind, M. (2003). Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945. Die Operationszonen "Alpenvorland" und "Adriatisches Küstenland". München: Oldenburg Verlag

DIVERSITY IN CONFLICT: IDENTITIES IN THESPROTIA DURING THE WAR AND THE ROLE OF THE MUSLIM MINORITY

ABSTRACT

Cultural diversity within a national state is neither a curse nor a blessing per se. Whether it functions as the first depends on the opportunities for militant ethnic nationalism arising through the weakening of central state control because of foreign occupation or because of failed integrationist policies in education or because of both. The case of the Albanian Muslim (Cham) minority in the district of Thesprotia, Greece, during Italian and German occupation (1941-1944) is a typical example of a forceful ethnic cleansing of the Christian population in the area turning eventually into its opposite.

